

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 6ΗΣ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1977

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΜΑΤΣΑΝΙΩΤΗ

ΔΙΚΑΙΟΝ.— Παρανομίες «δυνατῶν» καὶ ὀργάνων τοῦ δημοσίου σὲ βυζαντινὰ νομικὰ κείμενα καὶ ἡ συμβολὴ τῆς Ἐκκλησίας στὴν ἐξυγίανση τῆς δικαιοσύνης καὶ στὴν πάταξη τῆς διαφθορᾶς, ὑπὸ τοῦ Ἀντεπιστέλλοντος μέλους κ. Μενελάου Τουρτογλου\*.

Μία ἀπὸ τὶς σημαντικότερες προσφορὲς τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ, ἡ ὁποία ὅμως δὲν ἔτυχε μέχρι σήμερα τῆς δεούσης προσοχῆς καὶ μελέτης, ὑπῆρξε ἀναμφισβήτητα καὶ ἡ συμβολὴ τῆς στὴν ἀπροσωπώληπτη ἀπονομὴ τῆς δικαιοσύνης<sup>1</sup> καὶ στὴν καταπολέμηση τῆς διαφθορᾶς.

Εἶναι βεβαίως ἀληθὲς ὅτι πολλὰ καὶ ἀξιόλογα ἔχουν γραφεῖ σχετικά μὲ τὴ συμμετοχὴ τοῦ κλήρου στὴν ἀπονομὴ τῆς δικαιοσύνης στοὺς ὑστεροβυζαντινοὺς χρόνους. Οἱ μελέτες ὅμως αὐτὲς<sup>2</sup> περιστρέφονται κυρίως στὴν περίοδο τῶν Παλαιολόγων καὶ

\* MÉNÉLAS TOURTOGLOU, *Infractions à la loi commises par des «hommes de pouvoir» et des agents de l'État relevées dans des textes juridiques byzantins et contribution de l'Église à l'assainissement de la justice et à la répression de la corruption.*

1. Γιὰ τὴ συμβολὴ τῆς Ἐκκλησίας στὴ βελτίωση τῆς νομοθεσίας, βλ. Μ ε ν. Τ ο υ ρ τ ὄ γ λ ο υ, Παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς φερομένης ὡς «νεαρᾶς 26» τοῦ Ἀνδρονίκου Β' Παλαιολόγου, *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τ. 70, Α' τεῦχος (1995), σ. 65 ἐπ.

2. Βλ. L. P e t i t, La réforme judiciaire d'Andronic Paléologue (1329), «Echos d'Orient», 9 (1906), σ. 134 ἐπ. P. L e m e r l e, Le juge général des Grecs et la réforme judiciaire d'Andronic III. — Τ ο ὺ Ἰ δ ῖ ο υ, Recherches sur les institutions judiciaires à l'époque des Paléologues, I. Le tribunal impérial. — Τ ο ὺ Ἰ δ ῖ ο υ, Recherches sur les institutions judiciaires à l'époque des Paléologues, II. Le tribunal du Patriarcat ou tribunal Synodal. — Τ ο ὺ Ἰ δ ῖ ο υ, Documents et problèmes nouveaux concernant les juges généraux, «Variorum reprints», London 1978, X, σ. 292 ἐπ. — XI, σ. 369 ἐπ. — XII, σ. 318 ἐπ. — XIV, σ. 29 ἐπ. K. E. Z a c h a r i ä v o n L i n g e n t h a l, Geschichte des griechisch-römischen Rechts<sup>3</sup>,

στήν ἀναληφθεῖσα ἀπὸ αὐτοὺς προσπάθεια γιὰ τὴν ἐξυγίανση τῆς δικαιοσύνης. Εἰδικότερα ἐντοπίζονται στὴν εὐρεία μεταρρύθμιση τοῦ δικαστικοῦ συστήματος ποὺ ἐπεχειρήθη κυρίως ἀπὸ τοὺς Ἀνδρονίκους Β' καὶ Γ' κατὰ τὰ ἔτη 1296 καὶ 1329. Οἱ αὐτοκράτορες αὐτοί, ὅπως εἶναι γνωστό, προέβησαν στὴ σύσταση ἀνωτάτου δικαστηρίου μὲ μικτὴ σύνθεση, ἀπὸ λαϊκοὺς καὶ κληρικοὺς, μὲ εὐρύτατες ἐξουσίες ἀλλὰ καὶ διασφαλίσεις τῶν ἀπαρτιζόντων αὐτὸ μελῶν<sup>3</sup>. Τὸ ἐπὶ Ἀνδρονίκου Γ' ὅμως πρῶτο ὑπὸ τετραμελῆ σύνθεση δικαστηρίου<sup>4</sup> τῶν «καθολικῶν κριτῶν τῶν ρωμαίων» παρὰ

Berlin 1892 (ἀνατ. Aalen in Württemberg 1955), σ. 384 ἐπ. J. A. B. M o r t r e u i l, Histoire du droit Byzantin ou du droit Romain dans l'empire de l'Orient, depuis la mort de Justinien jusqu'à la prise de Constantinople en 1453, τ. 3 (ἀνατ. τῆς ἔκδ. 1843-1846. Osnabrück 1966), σ. 97 ἐπ. — Μ. Εὐστρατιάδου, Περὶ τῆς κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βυζαντινοῦ κράτους μεταβολῆς τοῦ δικαστικοῦ ὀργανισμοῦ καὶ τῆς συμμετοχῆς τοῦ κλήρου εἰς τὴν ἀπονομὴν τοῦ δικαίου, Ἐφημ. Ἑλληνικῆς καὶ Γαλλικῆς Νομολογίας, τ. 35 (1915-1916), σ. 280 ἐπ. καὶ 344 ἐπ., τ. 36 (1916-1917), σ. 12 ἐπ. καὶ 140 ἐπ. — Πρβλ. καὶ Στ. Λαμπάκη, Ἐπιστολὴ τοῦ ἐπὶ τῶν ἀναμνήσεων Λογαρᾶ πρὸς Ἀνδρόνικον Γ' ἀφορῶσα εἰς τὴν καταδίκην τῶν «καθολικῶν κριτῶν» (1337), Ἐπετ. Ἐταιρ. Βυζ. Σπουδῶν, 42 (1975-1976), σ. 397 ἐπ. — E. S c h i l b a c h, Die Hypotyposis der Katholiker Krieger τῶν Ρωμαίων vom Juni 1398(?), *Byzantinische Zeitschrift*, 61 (1968), σ. 44 ἐπ. — I. Š e v č e n k o, Léon Bardalès et les juges généraux ou la corruption des incorruptibles, Byzantion, τ. 19 (1949), σ. 247 ἐπ. — G. J. T h é o c h a r i d è s, Die Apologie der verurteilten höchsten Richter der Römer, *Byzantinische Zeitschrift*, 1963, σ. 69 ἐπ. [Πρβλ. ὅμως τὰ ὑποστηριζόμενα ἀπὸ τὸν O t t o K r e s t e n (Ein Indizienprozess gegen die von Kaiser Andronicos III Palaiologos eingesetzten katholiker kriter, «Fontes Minores», IX, σ. 326-327, σημ. 90) ὅτι τὸ δημοσιευθὲν ἀπὸ τὸ Θεοχαρίδη κείμενο εἶναι σατυρικό, συνετάγη δὲ ἐξ ἀφορμῆς τῆς καταδίκης τῶν καθολικῶν κριτῶν καὶ δὲν ἀποτελεῖ ἀπολογία τῶν τελευταίων ἀπευθυνθεῖσα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἀνδρόνικο Γ']. — Θ. Ἀντωνιάδη, Ἡ δικαιοσύνη ἐπὶ Παλαιολόγων καὶ οἱ καθολικοὶ κριταὶ τῶν Ρωμαίων, Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, τ. ΚΘ (1909), σ. 351. — L. B r e h i e r, Les institutions de l'empire byzantin, Paris 1949, σ. 237 ἐπ.

3. Τὸ ἀξιοσημεῖωτο τῆς προσπάθειας τῶν Ἀνδρονίκων γιὰ τὴν ἀναβάθμιση τῆς δικαιοσύνης τονίζει ἰδιαίτερος καὶ τὸ ἐκδοθὲν, τὸ 1329, «πρόσταγμα ὀρκωμοτικόν» (Ζέπων J. G-R., τ. 4, σ. 580-581) τοῦ Ἀνδρονίκου Γ'. Μὲ αὐτὸ παρέχεται ἰσοβίως προστασία καὶ ἐξασφάλιση στοὺς διορισθέντες καθολικοὺς κριτῆς τῶν ρωμαίων ἀπὸ κάθε καταδίωξη ποὺ τυχόν θὰ ὑφίσταντο ἀπὸ τοὺς δυνατοὺς ἐξ αἰτίας καταδικαστικῆς κατ' αὐτῶν ἀποφάσεως. Δὲν θὰ ἔπαυε δὲ ἡ προστασία αὐτὴ νὰ παρέχεται ἀκόμη καὶ στὰ τέκνα τους σὲ περίπτωσι ἀποβιώσεώς τους. Εἶναι δὲ ἄξιον ἐξάρσεως τὸ γεγονός ὅτι στὸ ἴδιο ὀρκωμοτικὸ πρόσταγμα ὁ Ἀνδρόνικος, παροτρύνει τοὺς καθολικοὺς κριτῆς νὰ μὴ διστάζουν καὶ αὐτὸν τὸν ἴδιον «ἐὰν καταλάβωσι καὶ διακρίνωσιν ἀδικοῦντα, ἐλέγχωσι μετὰ παρησίας καὶ παντὶ τρόπῳ βιάζωσιν εἰς τὸ ποιεῖν διόρθωσιν ἐντελεστάτην τῆς τοιαύτης ἀδικίας».

4. Τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου Β' κατὰ τὸ ἔτος 1296 συσταθὲν ἦταν δωδεκαμελές. Οἱ ἀποφάσεις του δὲ εἶχαν περιληφθεῖ μὲ τέτοια δύναμη ὥστε νὰ μὴ ὑπολείπονται καὶ αὐτῶν ἀκόμη τῶν αυτοκρατορικῶν προσαγμάτων «... τὴν ψῆφον οὐδὲν ἔλαττον τῶν ἡμετέρων προσαγμάτων εἰς ἰσχὺν ἔ-

τῆ σαφῆ ἐπιταγῇ τοῦ αὐτοκράτορα, κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ Γρηγοῦ<sup>5</sup>, ὅπως «ἀπροσωπολήπτως τε καὶ ἀδωροδοκῆτως ποιεῖσθαι τὰς κρίσεις»<sup>6</sup>, δὲν ἀνταπεκρίθη στὶς ἀναμενόμενες προσδοκίαι. Οἱ διορισθέντες δὲν ἀπεδείχθησαν ἀδιάφθοροι<sup>7</sup>. Παρὰ ταῦτα ὅμως ὁ θεσμὸς τῶν καθολικῶν κριτῶν, ἔστω καὶ μὲ διαφοροποιήσεις, ἐπέζησε κατὰ τὰ ἐπακολουθήσαντα μέχρι τὴν κατάλυση τῆς αὐτοκρατορίας ἔτη<sup>7α</sup>.

Ἡ συμμετοχὴ ὅμως τοῦ κλήρου στὴν ἀπονομὴ τῆς δικαιοσύνης, ὅπως καὶ ἡ συμβολὴ του γενικότερα στὸν ἀγῶνα κατὰ τῆς διαφθορᾶς, δὲν προῆλθαν αἰφνιδίως κατὰ τοὺς ὑστεροβυζαντινοὺς χρόνους οὔτε καὶ ἀπετέλεσαν καινοφανῆ πρωτοβουλία τῆς πολιτείας γιὰ νὰ ἀντιμετωπισθεῖ ἡ ἀναφανεῖσα τότε τὸ πρῶτον διαφθορά. Ἀντιθέτως ἀνησυχητικὰ σημεῖα ἠθικῆς καταπτώσεως τῶν ἐπιχωρίων ἀρχόντων καὶ δεκασμὸς τῶν ἀπονεμόντων δικαιοσύνη, μαρτυροῦνται ἀνεκάθεν. Ἀποτελοῦν φαινόμενα παλαιότατα καὶ διαρκῆ πληγὴ γιὰ τὴν εὐρυθμὴ λειτουργία τῆς βυζαντινῆς κρατικῆς μηχανῆς. Ἀψευδῆ μαρτύρια γιὰ τὰ συμβαίνοντα στὴ βυζαντινὴ ἐπικράτεια παρέχουν τὰ κατὰ καιροὺς ἐκδοθέντα νομοθετήματα τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων. Μὲ αὐτὰ ὄχι μόνον παρουσιάζεται μὲ ἐνάργεια ἡ θλιβερὴ εἰκόνα τῆς ἐπικρατοῦσης καταστάσεως, ἀλλὰ λαμβάνονται μέτρα, ἀπειλοῦνται κυρώσεις καὶ τὸ σπουδαιότερο ἐπιστρατεύεται καὶ ὁ κλῆρος γιὰ νὰ ἀναχαιτισθεῖ τὸ ἐπεκταθὲν ἀκόμη καὶ στοὺς δικάζοντες κύμα τῆς διαφθορᾶς ποὺ ὑπέσκαπτε ἐπικινδύνως τὰ θεμέλια τῆς δικαιοσύνης.

χουσαν» (Ζέπων J. G-R, τ. 1, σ. 563). «Ὅσον ἀφορᾶ στὰ ἀποτελέσματα ἐκ τῆς δράσεώς του, αὐτὰ δὲν ἦσαν καθόλου ἐνθαρρυντικὰ καὶ τελικὰ διέκοψε κάθε δραστηριότητά του. Χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ ὅσα περὶ τοῦ δικαστηρίου αὐτοῦ ἀναφέρει ὁ Π α χ υ μ έ ρ η ς (III, 17, Bonn, II, σ. 237 ἐπ.) ὅτι «εἰ καὶ μὴ ἐς μακρὰν διετέλεσεν, ἀλλὰ κατ' ὀλίγον κατὰ τὰς μουσικῶν χορδῶν κρούσεις ἐξησθενικὸς διαπεφωνήκει».

5. IX.9.5, Bonn, I, σ. 438.

6. Παρομοία παραίνεση εἶχε ἀπευθύνει καὶ ὁ Ἀνδρόνικος Β' στὰ μέλη τοῦ δωδεκαμελοῦς δικαστηρίου: «... ἀδωροδοκῆτως καὶ ἀπροσωπολήπτως τὰς κρίσεις ἐκφέρειν ἀπ' αὐτῆς τῆς αὐτοῦ μητρὸς καὶ δεσποίνης ἄχρι καὶ εἰς αὐτὸν τὸν τυχόντα πιστοῖς χρήσαιτ' ἂν κριταῖς κατὰ τὰ ἀνάκτορα» (Π α χ υ μ έ ρ η ς III, 16, Bonn, II, σ. 235).

7. Κατὰ τὴ διεξαχθεῖσα εἰς βάρους τους, τὸ 1337, δίκη, μὲ τὴν κατηγορία τῆς δωροληψίας, ἐνώπιον ἐκκλησιαστικοῦ δικαστηρίου προεδρευομένου ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα καὶ τὸν πατριάρχη, ἀπεδείχθη ἡ ἐνοχὴ τῶν τριῶν ἐκ τῶν τεσσάρων καθολικῶν κριτῶν, οἱ ὅποιοι καὶ ἐξωρίσθησαν. Ἔσπευσαν δὲ οἱ ἐνοχοὶ οἰκειοθελῶς νὰ παραιτηθοῦν ἀπὸ τὸ λειτούργημά τους καὶ νὰ ἐπιστρέψουν τὰ δωροδοκῆματα γιὰ νὰ ἀποφύγουν τὴ λαϊκὴ ὀργή. (P. L e m e r l e, Documents et problèmes nouveaux concernant les juges généraux, ἐνθ' ἄν., XIV, σ. 31).

7α. Πρβλ. I. Κ α ρ α γ ι α ν ν ο π ο ὕ λ ο υ, Ἡ πολιτικὴ θεωρία τῶν βυζαντινῶν, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 79.

Ποῖοι ὅμως ἦσαν ἐκεῖνοι πού κατὰ κύριον λόγον μὲ τὶς παράνομες ἐνέργειές τους ἐγίνοντο οἱ πρόξενοι τῶν ἀπαραδέκτων αὐτῶν συνθηκῶν πού συντελοῦσαν στὴν ἀποδυνάμωση τῶν θεσμῶν καὶ στὴν ὄρατὴ πλέον διάβρωση τῆς δικαιοσύνης;

Οἱ «δυνατοί». Ἦσαν οἱ χαρακτηριζόμενοι ἀπὸ τὶς πηγές ὡς «δυνατοί», οἱ ὅποιοι, διαθέτοντες δύναμη καὶ πλοῦτο μετήρχοντο κάθε μέσον καὶ προέβαιναν ἀκόμη καὶ στὴν ἐξαγορὰ τῶν ὀργάνων τοῦ δημοσίου προκειμένου νὰ ἐπιτύχουν τὸν ἄδικο πλουτισμό τους. Ἡ «ἀπληστία» δὲ καὶ «πλεονεξία» τους, πού χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὶς Νεαρές τῶν αὐτοκρατόρων Νικηφόρου Φωκᾶ (ἔτος 964) καὶ Βασιλείου Πορφυρογεννήτου (ἔτος 996)<sup>8</sup> ὡς «νόσος» καὶ «δεινὸν πάθος», ἐστρέφοντο κυρίως κατὰ τῶν οἰκονομικῶν ἀσθενεστέρων τάξεων. Οἱ εἰδικότεροι ὅμως χαρακτηρισμοὶ πού ἀπαντοῦν γιὰ τοὺς δυνατοὺς στὰ βυζαντινὰ νομικὰ κείμενα ὀδηγοῦν στὸ συμπέρασμα ὅτι ἦσαν οἱ διακρινόμενοι γιὰ τὰ πλοῦτη τους, τὸ ἀξίωμα ἢ καὶ τὸ λειτούργημά τους<sup>9</sup>. Στὴ δὲ γνωστὴ περὶ προτιμήσεως Νεαρᾶ<sup>9α</sup>, τοῦ ἔτους 928<sup>10</sup>, τοῦ Ρωμανοῦ Α', ὡς «δυνατοὶ» θεωροῦνται ἐκεῖνοι «οἷτινες κἂν μὴ δι' ἑαυτῶν, ἀλλ' οὖν διὰ τῆς ἐτέρων δυναστείας, πρὸς οὓς πεπαρησιασμένως ὠκειώνται, ἱκανοὶ εἰσιν, ἐκφοβῆσαι τοὺς ἐκποιοῦντας, ἢ πρὸς εὐεργεσίας ὑπόσχεσιν τὴν πληροφορίαν αὐτοῖς παρασχεῖν»<sup>11</sup>, ἐνῶ σὲ μεταγενέστερη Νεαρὰ (ἔτος 934) ὁ ἴδιος αὐτοκράτορας τοὺς χαρακτηρίζει ὡς «τοὺς ἄρχειν ἐκ θεοῦ λαχόντας, τοὺς δόξῃ καὶ πλοῦτῳ τῶν πολλῶν ὑπερανεστηκότας» μνημονεύων συγχρόνως ἀναλυτικὰ κοσμικοὺς καὶ κληρικοὺς πού ἀνῆκαν στὴν κατηγορία αὐτὴ τῶν δυνατῶν<sup>12</sup>. Ὁ δὲ πλοῦτος συνίστατο κυρίως στὴ μεγάλη ἔγγειο ἰδιοκτησία τῶν κατόχων κατὰ τρόπον ὥστε ἡ ἔννοια τοῦ δυνατοῦ νὰ ταυτίζεται μὲ τοὺς ἰδιοκτῆτες μεγάλων κτηματικῶν ἐκτάσεων.

8. Ζέπων J. G-R, τ. 1, σ. 249 καὶ 264.

9. «... δυνατοὶ καὶ ὑπερέχοντες» (Νεαρὰ Κ. Πορφυρογεννήτου, ἔτους 947. Ζέπων J. G-R, τ. 1, σ. 215).

9α. Πρβλ. K. E. Zachariä von Lingenthal, ἐνθ' ἄν., σ. 236 ἐπ. — G. Platton, Observations sur le droit de προτίμησις en droit byzantin, *Revue Générale du Droit*, XXVII (1903), σ. 432 ἐπ., 511 ἐπ. — XXVIII (1904), σ. 5 ἐπ., 143 ἐπ., 300 ἐπ., 423 ἐπ. — XXIX (1905), σ. 33 ἐπ., 153 ἐπ., 247 ἐπ., 425 ἐπ., 503 ἐπ. — G. Ostrogorski, The peasants pre-emption right, an abortive reform of the Macedonian emperors, *Journal of Roman Studies*, XXXVII (1947), σ. 117 ἐπ.

10. Σύμφωνα μὲ τὴν ὀρθὴ χρονολόγησι τῆς ἐκδόσεώς της. Βλ. σχετικὰ N. Svoronos, Les Nouvelles des empereurs Macédoniens concernant la terre et les stratiotes, Athènes 1994, σ. 33.

11. Ζέπων J. G-R, τ. 1, σ. 198 ἐπ. — N. Svoronos, ἐνθ' ἄν., σ. 70.

12. Ζέπων J. G-R, τ. 1, σ. 208-209, 213. — N. Svoronos, ἐνθ' ἄν., σ. 84, 91.

Ἔτσι, οἱ δυνατοὶ ἐμφανίζονται συνηθέστατα νὰ κατέχουν μεγάλη ἰδιοκτησία καὶ συγχρόνως δύναμη ἐκπορευομένη ἀπὸ δημόσιο ἀξίωμα, ποὺ εἶχαν κατορθώσει νὰ ἀποκτήσουν<sup>13</sup>.

Μὲ τὰ προσόντα αὐτὰ οἱ δυνατοί, ἰδίως στίς ἐπαρχίες, εἶχαν γίνει πραγματικοὶ ἐξουσιαστὲς τῶν πάντων καὶ εἶχαν φθάσει μάλιστα μέχρι τὸ σημεῖο νὰ ἐπεμβαίνουν πρὸς ἐξυπηρέτηση τῶν συμφερόντων τους, καὶ σ' αὐτὴ ἀκόμη τὴν ἀπονομὴ τῆς δικαιοσύνης<sup>14</sup>. Εἶχαν ἐκμηδενίσει πλήρως τοὺς τοπικοὺς ἄρχοντες, ἀφοῦ οἱ τελευταῖοι ἀδύναμοι νὰ τοὺς τιμωρήσουν ἢ καὶ νὰ τοὺς δικάσουν ἀκόμη, ἐπιτάσσονται νὰ ἀναφέρουν ἀπλῶς στὸ βασιλέα ἢ στοὺς ἐπάρχους τοὺς παρανομοῦντες δυνατοὺς γιὰ νὰ τοὺς ἐπιβληθοῦν οἱ νόμιμες κυρώσεις<sup>15</sup>.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι στὰ κατὰ καιροὺς νομοθετήματα τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων εἶναι ἀποτυπωμένη μιὰ συνεχῆς προσπάθεια ἀντιμετωπίσεως τῶν δυνατῶν, ποὺ ἀποτελοῦσαν μόνιμο κίνδυνο γιὰ τὴ βυζαντινὴ οἰκονομία καὶ κοινωνία μὲ ἐπακόλουθο νὰ ἀπειλεῖται καὶ ἡ ἴδια ἡ ὑπόσταση τῆς αὐτοκρατορίας. Ἀλλὰ οἱ ἐκδιδόμενοι νόμοι ἦσαν ἄψογοι μὲν κατὰ τὸ περιεχόμενον, ἐχώλινε ὅμως ἡ ἐφαρμογὴ τους καὶ σὲ πολ- λές περιπτώσεις παρέμεναν ἀνενεργοί. Ὅπως δὲ εὐστόχως ἐπισημαίνεται στὸ προοίμιο Νεαρᾶς τοῦ αὐτοκράτορος Τιβερίου, τοῦ ἔτους 574<sup>16</sup>, «οὐ τὸ νομοθετεῖν τὰ πρόποντα μόνον ἐστὶν ἀγαθὸν μέγιστον ἀλλὰ καὶ τὰ θεσπισθέντα φυλάττειν ἀκριβῶς καὶ πρὸς ἔργον ἄγειν, καὶ τοὺς παραβαίνοντας ταῖς ἀρμοδίαις ὑποβάλλειν ποιναις. τί γὰρ ὄφελος ἔσται τῶν νόμων, εἰ μέχρι γραμμάτων εἶεν οὗτοι, καὶ μὴ τὸ χρήσιμον διὰ τῶν πραγμάτων αὐτῶν καὶ τῶν ἔργων τοῖς ἀρχομένοις παρέχοιεν;»

Σημαντικотάτη προσπάθεια περιορισμοῦ τῆς ὑπερμέτρως αὐξηθείσης μεγάλης ἐγγείου ἰδιοκτησίας τῶν δυνατῶν εἰς βάρος τῶν ἀγροτῶν καὶ στρατιωτῶν, ποὺ ἦσαν καὶ οἱ κύριοι τροφодότες τοῦ κρατικοῦ ὀργανισμοῦ σὲ ἔσοδα καὶ ἀνθρώπινο δυναμικόν, ὑπῆρξε ἀναμφισβήτητα ἐκείνη τοῦ Ρωμανοῦ Α' <sup>17</sup>.

13. Βλ. H. Monnier, Méditation sur la constitution ἐκατέρωφ et le jus poenitendi, «*Variorum Reprints*», London 1974, σ. 64. — G. Ostrogorsky, Histoire de l'état byzantin, Paris 1956, σ. 301. — «... οἱ δυνατοὶ κοσμικοὶ καὶ ἐκκλησιαστικοὶ καὶ οἱ ἔχοντες ἀρχὰς ἤγουν ἐξουσίας...» (*Synopsis minor*, N, 40. Ζέπων J. G-R, τ. 6, σ. 475).

14. Πρβλ. *Cod. Just.* 2. 13 (14). — Βασ. 7.9. — Ἀρμεν. 2.9.4.

15. Βασ. 6.1.75. — Πρβλ. H. Monnier, ἔνθ' ἄν., σ. 87.

16. Ζέπων J. G-R, τ. 1, σ. 15.

17. Ἀξίζει στὸ σημεῖο αὐτὸ νὰ μνημονευθεῖ καὶ ἡ Νεαρὰ 17 (κεφ. 13) τοῦ Ἰουστινιανοῦ (Βασ. 6.3.34) ποὺ πειράται νὰ ἀντιμετωπίσει τοὺς δυνατοὺς οἱ ὅποιοι παρεῖχαν «προστασία» μὲ ἀντάλλαγμα «τοὺς ἐτέρους βίους ἐνεργολαβεῖν», ὄχι μόνον σὲ μεμονωμένους ἀγρότες ἀλλὰ καὶ σὲ ὀλόκληρες γεωργικὰς κοινότητες. Ἐπρόκειτο δηλαδὴ περὶ τοῦ γνωστοῦ πατρωνίου (*Cod. Just.* 11.54 (53)

Στις βυζαντινές νομικές πηγές καταγράφονται τὰ ρηξικέλευθα νομοθετικά του μέτρα για τὴν προστασία τῆς μικρῆς ιδιοκτησίας μὲ τις δύο προαναφερθεῖσες Νεαρές του τῶν ἐτῶν 928 καὶ 934 στὶς ὁποῖες καὶ ἐστηρίχθησαν νομοθετικὲς ρυθμίσεις μεταγενεστέρων αὐτοκρατόρων. Τὸ βυζαντινὸ κράτος ἀγωνίζεται μὲ ἀλλεπάλληλα νομοθετήματα καὶ ἄλλων αὐτοκρατόρων νὰ ἀνακόψει (αὐτὰ σεσοφισμένας ἐπικτήσεις ἢ ἀρπαγὰς)<sup>18</sup> τῶν δυνατῶν. Τὰ νομοθετικά ὅμως αὐτὰ μέτρα δὲν φαίνεται ὅτι τελεσφοροῦν πάντοτε στὴν πράξη. Ἐφευρίσκονται τρόποι περιγραφῆς τους ἢ καὶ ἀποδυναμώνονται γιὰ νὰ περιπέσουν τελικὰ σὲ ἀχρηστία. Ἡ εὐρηματικότητα τῶν δυνατῶν καὶ τῶν διεφθαρμένων ὀργάνων τοῦ δημοσίου, ἰδίως τῶν ἐντεταλμένων γιὰ τὴν εἰσπραξὴ τῶν φόρων, γιὰ νὰ ἐπιτύχουν τὸν ἀθέμιτο πλουτισμὸ τους πραγματικὰ καταπλήσσει. Ἡ ἔρευνα τῶν βυζαντινῶν νομικῶν κειμένων ἀποκαλύπτει πλεῖστες παράνομες ἐπινοήσεις αὐτῶν τῶν «κακομηχάνων», ἀπὸ τις ὁποῖες καὶ μνημονεύονται ἐδῶ ἐνδεικτικῶς μερικὲς ἀπὸ τις χαρακτηριστικότερες:

α) Οἱ πλοῦσιοι δανειστὲς τῶν ἀγροτῶν ἐκμεταλλεζόμενοι τὴν ἀδυναμία τῶν τελευταίων νὰ ἐπιστρέψουν τὰ ὀφειλόμενα σὲ περιόδους ἀφορίας, κατελάμβαναν τὴ γῆ τους. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐνεργείας αὐτῆς τῶν δανειστῶν, ἢ ὁποῖα ἐπέφερε στὸ γεωργικὸ δυναμικὸ τῆς χώρας «φθορὰν οὐδὲν τῆς βαρβαρικῆς ἐπιδρομῆς ἐλάττονα», προσπαθοῦν νὰ ἐξουδετερώσουν οἱ διατάξεις τῆς Νεαρᾶς 32 τοῦ Ἰουστινιανοῦ<sup>19</sup>, ποὺ περιελήφθη μάλιστα καὶ στὰ Βασιλικά<sup>20</sup>.

β) Οἱ «δυνατοὶ» ὅμως δανειστὲς μετῆρχοντο καὶ ἄλλες καταπιεστικὲς καὶ ἀνεπίτρεπτες μεθόδους εἰς βάρος τῶν οἰκονομικὰ ἀδυνάτων ὀφειλετῶν τους. Ἀπὸ τῆ

1§1, 2. Νεαρά Τιβερίου μεταξὺ τῶν ἐτῶν 578-582. Ζέ π ω ν J. G.-R, τ. 1, σ. 22. — Πρβλ. καὶ Γ. Π ε τ ρ ο π ο ὕ λ ο υ, Ἱστορία καὶ Εἰσηγήσεις τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου (ἔκδ. Β'), Ἀθήναι 1963, σ. 252), ποὺ ἐστρέφετο κατὰ τῶν συμφερόντων τοῦ δημοσίου ἀφοῦ τὸ ἀποστεροῦσε ἀπὸ φορολογικὰ ἔσοδα. «Ἐάν τις πρὸς περιγραφὴν τῶν δημοσίων καταφύγη εἰς προστασίαν τινός, προσχῆματι δωρεᾶς ἢ πράσεως ἢ μισθώσεως, μὴ ἔρρῶσθω τὸ γεγονός...» (Βασ. 56.13.1). Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἀσκουμένη κρατικὴ φορολογικὴ πολιτικὴ ἦταν ἐκείνη ποὺ ἐξωθοῦσε τοὺς ἀγρότες στὴ προστασία τῶν δυνατῶν. Ἔτσι ὑπεβάλλοντο σ' αὐτὴ οἰκιοθελῶς γιὰ νὰ ἀποφύγουν τὰ ὑπέρογκα φορολογικὰ βάρη καὶ τις μόνιμες καταπιέσεις τῶν φορολογικῶν ὀργάνων (πρβλ. G. O s t r o g o r s k y, ἔνθ' ἄν., σ. 302). Πρβλ. καὶ P. L e m e r l e, Esquisse pour une histoire agraire de Byzance: Les sources et les problèmes, *Revue Historique*, 1958, σ. 39-40 καὶ 62.

18. Βλ. Νεαρά Ρωμανοῦ Α' ἔτους 934. Ζέ π ω ν J. G.-R, τ. 1, σ. 210. Ὅσον ἀφορᾷ στὶς προσπάθειες ὀρισμένων βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων πρὸς περιστολὴν τῆς ἀμέτρως ἀυξηθείσης μοναστηριακῆς παρουσίας βλ. ἀναλυτικὰ Ἰ. Κ ο ν ι δ ἄ ρ η, Τὸ δίκαιον τῆς μοναστηριακῆς παρουσίας ἀπὸ τοῦ 9ου μέχρι καὶ τοῦ 12ου αἰῶνος, Ἀθήναι 1979, σ. 133 ἐπ.

19. Πρβλ. καὶ τις Νεαρᾶς 33 καὶ 34.

20. 23.3.76.

Νεαρά 134 (κεφ. 7) τοῦ Ἰουστινιανοῦ<sup>21</sup> πληροφοροῦμεθα ὅτι, πρὸς ἐξασφάλιση τῶν ἀπαιτήσεών τους «τὰ τέκνα τῶν χρεωστούντων τολμῶσι κατέχειν ἢ εἰς ἐνέχυρον ἢ εἰς δουλικὴν ὑπηρεσίαν ἢ μισθοῦν»<sup>22</sup>. Τῇ συνηθιζομένη αὐτῇ ἀπὸ τοῦ δανειστῆς ἐνέργεια, ποῦ χαρακτηρίζεται μάλιστα ὡς «ἀσέβεια», ἀντιμετωπίζει ἡ Νεαρά μὲ τὴν ἀπειλὴ χρηματικῶν καὶ σωματικῶν ποινῶν κατὰ τοῦ δανειστῆ ἐκείνου, ὁ ὁποῖος «πρόσωπον ἐλεύθερον ὑπὲρ χρέους ἐτόλμησε κατασχεῖν ἢ μισθῶσαι ἢ ἐνεχυρᾶσαι»<sup>23</sup>.

γ) Ἐπίσης καὶ μὲ ἄλλη του Νεαρά<sup>24</sup> ὁ Ἰουστινιανὸς προσπαθεῖ νὰ θέσει φραγμὸς στὴν παράνομη ἐφαρμογὴ ἀρχῶν συλλογικῆς εὐθύνης, ποῦ συνήθιζαν νὰ χρησιμοποιοῦν οἱ δανειστῆς πρὸς ἱκανοποίηση τῶν ἀπαιτήσεών τους, ἐπισηαίνοντας κατ' αὐτῶν ποινικὲς καὶ περιουσιακὲς κυρώσεις. Καὶ τοῦτο, διότι κατελάμβαναν «κατὰ τὸ τοῦ ἐνεχυρασμοῦ σχῆμα» περιουσιακὰ στοιχεῖα μὴ ἀνήκοντα στοὺς ὀφειλέτες τους, ἀλλὰ σὲ τρίτους κατοίκους τοῦ ἰδίου μὲ τοὺς πρῶτους χωρίου ἢ κώμης ἢ καὶ πόλεως.

Τεχνάσματα καὶ χρηματισμοὶ ἀρχόντων, ἀπονεμόντων δικαιοσύνη καὶ φορολογικῶν ὀργάνων. Ἦδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀναφέρονται στίς νομικὲς πηγὲς σοβαρὰ συμπτώματα διαφθορᾶς, ἀλλὰ καὶ παρακμῆς τόσο στὴ διοίκηση ὅσο καὶ στὴν ἀπονομὴ τῆς δικαιοσύνης.

Ἡ ἀπειλὴ τῶν βαρυτάτων κυρώσεων τοῦ Κορηγλίου νόμου<sup>25</sup> κατὰ τοῦ ἄρχον-

21. Βλ. καὶ Βασ. 23.2.3. — Ἀρμενόπουλο 3.5.66. — Ecloga 10.2 (L. Burmann, Ecloga das Gesetzbuch Leons III und Konstantinos V, Frankfurt 1983, σ. 206. Ζέπων J. G-R, τ. 2, σ. 41). — Πρβλ. καὶ Cod. 8.16 (17).6. — Ecloga ad Prochiron mutata 12.3. Ζέπων J. G-R, τ. 6, σ. 255.

22. Παρεμφερεῖς καταστάσεις εἰς βάρος τῶν οικονομικῶν ἀδυνάτων, καθ' ἕνα ἕμως νόμιμες, ἴσχυσαν καὶ στὴν Ἀλεξάνδρεια ἐπὶ Πτολεμαίων. Ἔτσι, ἡ συνομολογουμένη στίς συμβάσεις ρήτρα παραμονῆς εἶχε ὡς ἐπακόλουθο τὴ σωματικὴ δέσμευση τοῦ ὀφειλέτη ἢ ἐνίοτε καὶ τῶν τέκνων του πρὸς παροχὴ ὑπηρεσιῶν στὸ δανειστῆ γιὰ χρονικὸ διάστημα ποῦ μποροῦσε νὰ φθάσει τὰ 99 χρόνια. Ἡ μόνη ὑποχρέωση τοῦ τελευταίου ἦταν ἡ καταβολὴ τοῦ ἀργυρίου παραμονῆς, δηλαδὴ τῶν στοιχειωδῶν ἐξόδων συντηρήσεως τοῦ ὀφειλέτη. (Βλ. ἐκτενῶς καὶ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία, I. Βελισσαροπούλου, Ἀλεξανδρινοὶ Νόμοι. Πολιτικὴ αὐτονομία καὶ νομικὴ αὐτοτέλεια τῆς Πτολεμαϊκῆς Ἀλεξανδρείας, Ἀθήνα-Κομοτηνὴ 1981, σ. 47).

23. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ στὸ σημεῖο αὐτὸ καὶ διάταξη τοῦ Κώδικα τοῦ Ἰουστινιανοῦ (4.10.12), σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία δὲν ἦταν ἀνεκτὸ νὰ ἐξαναγκασθοῦν οἱ ἐλεύθεροι νὰ ἐργάζονται ἕνεκα χρέους στοὺς πιστωτές τους («ob aes alienum servire liberos creditoribus iura compelli non raiuntur»). «Οὐκ ἀναγκάζονται οἱ ἄποροι χρεῶσται δουλεύειν τοῖς ἰδίοις δανεισταῖς» (Βασ. 24.3.16. — Ἀρμενόπουλος 3.5.65).

24. 52, κεφ. 1. — Βασ. 23.3.77.

25. «... quive magistratus iudexve quaestionis ob capitaleam causam pecuniam accepit, ut publica lege reus fieret...» (Dig. 48.8.1).

τος εκείνου ή τοῦ δικαστῆ, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸ στάδιο τῆς ἀνακρίσεως ἐδωροδοκεῖτο γιὰ νὰ ἐνοχοποιήσῃ ἀνεύθυνο τρίτο, δὲν φαίνεται ὅτι ἐστάθῃ ἰκανή ὥστε νὰ ἀνασχεθοῦν οἱ παράνομοι χρηματισμοί. Οὔτε καὶ οἱ διατάξεις τοῦ Ἰουλίου νόμου, περὶ τῶν χρηματιζομένων ἀρχόντων καὶ δικαστῶν, ποὺ περιελήφθησαν στὴν Ἰουστινιάνεια νομοθεσία καὶ ἀργότερα ἐνετάχθησαν ἐξελληνισμένες στὰ Βασιλικὰ<sup>25α</sup> ἀπεδείχθησαν ἐπαρκεῖς. Ἀντιθέτως ἡ δικαιοσύνη ἐμφανίζεται νὰ βρίσκεται σὲ βαθεῖα κρίση. Τῆ μελανῆ αὐτῆ εἰκόνα παρουσιάζουν μὲ ἐνάργεια τὰ ἴδια τὰ νομοθετήματα τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἀλλὰ καὶ μεταγενεστέρων αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου ποὺ προσπαθοῦν νὰ ἀντιμετωπίσουν τὴν κατάσταση.

Στὶς ἐπαρχίες κυρίως τῆς ἐκτεταμένης βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας δὲν φαίνεται ὅτι ἐπικρατοῦσε πάντοτε ἀνεκτὸ καθεστῶς δικαίου. Ἡ εὐνομία εἶχε ἐκεῖ σοβαρῶς κλονισθεῖ καὶ τὰ κρούσματα τῆς δωροληψίας φαίνεται ὅτι δὲν ἦσαν καθόλου σποραδικὰ. Κι' αὐτό, γιὰ τὸν οἱ ἐπιχώριες ἀρχές δὲν διεκρίνοντο πάντοτε γιὰ «τὰς καθαρὰς χεῖρας»<sup>26</sup>, ὥστε «παντὸς χρυσίου ὑπερφρονεῖν»<sup>27</sup>. Διαφωτιστικὰ γιὰ τὶς ἐπικρατούσες τότε συνθήκες εἶναι τὰ ὅσα ἀναφέρονται στὸ προοίμιο τῆς Νεαρᾶς 8 τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀπὸ ὅπου πληροφοροῦμεθα, κατὰ τὸν ἐπισημότερο τρόπο, ὅτι οἱ «τὰς ἀρχὰς ἔχοντες τὰς ἐπιχωρίους... πολλοὺς μὲν τῶν ὑπευθύνων ἀφιᾶσι, πωλοῦντες αὐτοῖς τὸ πλημμέλημα, πολλοὺς δὲ τῶν ἀνευθύνων κατακρίνουσιν, ἕνα τοῖς ὑπευθύνους χαρίζονται· καὶ τοῦτο οὐκ ἐπὶ ταῖς χρηματικαῖς μόνον πράττουσιν αἰτίαις, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐγκλήμασιν, ἔνθα ψυχῆς ἐστὶν ὁ κίνδυνος»<sup>28</sup>).

Ὅπως γίνεται φανερό, ὅλα αὐτὰ τὰ ἀπογοητευτικὰ φαινόμενα δὲν περιορίζοντο μόνον στὶς πολιτικὲς ὑποθέσεις ἀλλὰ ἐπεξετείνοντο καὶ στὶς ἐγκληματικῆς. Ἔτσι συνέρρεαν ἀθρόως στὴ βασιλεύουσα ἀλλόφρονες καὶ «ὀδυρόμενοι», ἐξ αἰτίας τῶν παρανομιῶν τῶν δεκαζομένων ἀρχόντων, ὅχι μόνον ἀδικούμενοι πολῖτες προσερχόμενοι ἀπὸ διάφορες κοινωνικὲς τάξεις, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ κληρικοί. Ἐπειδὴ δὲ «ἀκινδύνως», κατὰ τὴν ἔκφραση τῆς Νεαρᾶς 8 τοῦ Ἰουστινιανοῦ, μὲ τὴν καταβολὴ «χρυσίου» ἐπετυγχάνετο ἡ ἀσφαλὴς ἀποφυγὴ τῶν ποινικῶν ἐπακολουθημάτων καὶ κυρώσεων γιὰ

25α. Βασ. 60.43 = Dig. 48.11.

26. Βλ. Νεαρὰ 8, κεφ. 8 τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

27. Βλ. Νεαρὰ Κ. Πορφυρογεννήτου μεταξὺ τῶν ἐτῶν 945-959. Ζέ π ω ν J. G-R, τ. 1, σ. 220, δ'. Ἀρμενόπουλο 1.4.45.

28. Πρβλ. καὶ τὶς διατάξεις ποὺ ἀπαντοῦν στοὺς Πανδέκτες (1.18.6) οἱ ὁποῖες ἀπαγορεύουν τὶς ἀθέμιτες εἰσπράξεις καὶ τὴν κατὰ τῶν ἀθῶων ἐπιβολὴν ποινῶν. Βλ. ἀκόμη καὶ διάταξη τῶν Βασιλικῶν (60.1.5) εἰλημμένη ἀπὸ τοὺς Πανδέκτες (3.6.5) ποὺ χαρακτηρίζει ὡς «αισχρὰ κέρδη» τὰ δοθέντα στὸ δικαστῆ «ἐπὶ τῶν κηραριτωμένων ψηφίσασθαι». Ὁμοίως Βασ. 24.2.1 (σχόλιο). Ἀρμενόπουλος 2.3.1.



ὁποιαδήποτε ἔστω καὶ βαρεῖα ἐγκληματικὴ πράξις, ἦταν ἐπόμενο νὰ τελοῦνται ἀδεῶς ἀνδροφονίαι τε καὶ μοιχεῖαι καὶ ἔφοδοι καὶ πληγαὶ καὶ ἀρπαγαὶ παρθένων καὶ πανηγύρων συγχύσεις καὶ καταφρονήσεις τῶν τε νόμων καὶ τῶν ἀρχῶν», τῶν δραστῶν «πάντων αὐτὰς ὄνιους προκεῖσθαι νομιζόντων». Παρόμοιες καταχρήσεις βεβαιοῦνται καὶ στὶς Νεαρές 17 (κεφ. 12) καὶ 134 (κεφ. 4) τοῦ Ἰουστινιανοῦ<sup>29</sup>, ποῦ περιελήφθησαν μάλιστα καὶ στὰ Βασιλικὰ<sup>30</sup>. Δὲν εἶναι δὲ χωρὶς σημασία οἱ παραινέσεις ποῦ διατυπώνονται στὸ προοίμιο τῆς Ἐκλογῆς τῶν Ἰσαύρων<sup>31</sup> πρὸς τοὺς «τεταγμένους τὰ νόμιμα» προτρέποντάς τους νὰ ἀποδίδουν ἀληθῆ δικαιοσύνη, μὴ καταφρονοῦντες τοὺς πένητες καὶ μὴ ἀφήνοντες ἀνεξελέγκτους τοὺς ἀδικοῦντες δυνάστες<sup>32</sup>, ὅπως καὶ τὰ ὀριζόμενα ἀργότερα γιὰ τοὺς δικάζοντες σὲ Νεαρές τῶν αὐτοκρατόρων Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου (945-959)<sup>33</sup> καὶ Ἀνδρονίκου<sup>34</sup>.

Ἐπίσης προκειμένου περὶ ἐγκληματικῶν πράξεων, γιὰ τίς ὁποῖες ἡ κειμένη νομοθεσία ὥριζε ὡς ποινὴ τὴ δήμευση τῆς περιουσίας ἢ τὸ θάνατο, τὰ περιουσιακὰ στοιχεῖα τῶν κριθέντων ὡς ἐνόχων δὲν περιήρχοντο πάντοτε, ὅπως θὰ περίμενε κανεὶς, στὸ δημόσιο, ἀλλὰ κατέληγαν πολλὲς φορὲς εἰς ὄφελος τῶν ἀρχόντων. Οἱ ἐφαρμοζόμενοι στὴν πράξι παρὰ νόμοι αὐτοὶ χρηματισμοὶ προκύπτουν σαφέστατα ἀπὸ τὴ Νεαρά 134 (κεφ. 13 § 2) τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἡ ὁποία θεσπίζει γιὰ «τοὺς ἐπὶ ἐγκλήμασι κατηγορουμένους ἐφ' ὧν οἱ νόμοι δήμευσιν ἢ θάνατον ὀρίζουσιν, ἐὰν ἐλεγχθῶσιν ἢ κατακριθῶσιν, τὰς αὐτῶν περιουσίας μὴ γίνεσθαι κέρδος τοῖς ἀρχουσιν ἢ ταῖς αὐτῶν

29. «... οἱ δὲ ἀντιστρέφοντες τὴν τάξιν τοὺς μὲν ἀξίους ποινῆς ἀφίαισι, τὰ δὲ ἐκείνων ἀφαιροῦνται πράγματα, ἐτέρους ἀντ' αὐτῶν τιμωρούμενοι» (Νεαρά 17, κεφ. 12). — Ἐπειδὴ δὲ συμβαίνει μοιχεῖαι ἢ ἀρπαγὰς γυναικῶν ἢ φόνους ἢ ἕτερα οἰαδήποτε ἐγκλήματα ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἀμαρτάνεσθαι, κελύμεν τοὺς τῶν ἐπαρχιῶν ἡγουμένους πάντα κατὰ νόμον διεκδικεῖν, καὶ τοὺς ἀμαρτάνοντας κρατεῖν, καὶ μὴ ἐτέρου ἀνθ' ἐτέρων, ἢ ἐξ ὧν ὄρμηται χωρίων οἱ τὰ ἐγκλήματα τολμήσαντες ἄλλον ἀντ' ἄλλου συνέχειν, ἢ ζημίαν τοῖς αὐτῶν ἐπάγειν χωρίοις, ἀλλὰ μήτε ἐνεχυρασμούς ποιεῖν διὰ τὸν ἡμαρτηκότα ἢ τὴν τοῦ ἐγκλήματος ἐκδίκησιν ἰδίου κέρδους ἕνεκα καταλύειν ἢ τὰ τῶν πλημμελησάντων πράγματα οἰκεῖον κέρδος ποιεῖσθαι» (Νεαρά 134, κεφ. 4).

30. 6.3.33 καὶ 6.19.4.

31. L. B u r g m a n n, *Ecloga das Gesetzbuch Leons III und Konstantinos V*, Frankfurt 1983, σ. 164. — Ζέ π ω ν J. G-R, τ. 2, σ. 14.

32. Ἄξια πολλῆς προσοχῆς εἶναι καὶ ἡ ἐν συνεχείᾳ πρὸς τοὺς δικαστὰς ἐπισήμανση ἔτι: «... μήτε μὴν σχήματι μὲν καὶ λόγῳ τὴν δικαιοσύνην ὑπερβαυμάζειν καὶ τὴν ἰσότητα, ἔργῳ δὲ τὸ ἄδικον καὶ πλεονεκτικὸν προτιμᾶν ὡς ὀφέλιμον».

33. «Μηδένα τῶν πολιτικῶν δικαστῶν μηδὲ ὑπὲρ οἰασδήποτε ἀφορμῆς τι λαμβάνειν, ἀλλὰ καθαράς ἔχειν τὰς χεῖρας καὶ παντὸς χρυσίου ὑπερφρονεῖν» (Ζέ π ω ν J. G-R, τ. 1, σ. 220, δ').

34. «... καὶ γὰρ ὡς τὸν μέγαν ἐν ἰσότητι κρίνουσι καὶ τὸν μικρόν, καὶ οὐ λήφονται δῶρον, οὐ λήφονται πρόσωπον, οὐ χαριζοῦνται τῇ φιλίᾳ, οὐδὲν οὐ μὲν οὖν προτιμότερον ποτὲ τῆς δικαιοσύνης ποιήσονται» (Ζέ π ω ν J. G-R, τ. 1, σ. 562).

τάξεσιν, ἀλλὰ μὴδὲ κατὰ τοὺς παλαιούς νόμους τῷ δημοσίῳ αὐτάς προσκυροῦσθαι»<sup>35</sup>. Ἀλλὰ καὶ οἱ καταργητικὲς τῆς δημεύσεως Ἰουστινιάνειες διατάξεις παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ἦσαν ἐπικρατέστερες, ὡς νεώτερες<sup>36</sup>, δὲν φαίνεται ὅτι ἐφηρμόσθησαν μεταγενεστέρως στὴν πράξιν<sup>37</sup>. Ἀντιθέτως ταχέως κατέστησαν ἀνενεργές καὶ ἀνεβίωσε ἡ δήμευση τοῦ παλαιοῦ νόμου, πού ἐξυπηρετοῦσε συγχρόνως καὶ τὰ συμφέροντα τῶν διεφθαρμένων ἀρχόντων. Οἱ τελευταῖοι μάλιστα δὲν περιώριζαν τὶς ἀπαιτήσεις τοὺς ἐπὶ τῆς περιουσίας μόνον τῶν ἐνόχων, ἀλλὰ ἐστρέφοντο καὶ κατ' ἀνευθύνων τρίτων ἐφαρμόζοντες παρανόμως ἀρχές συλλογικῆς εὐθύνης<sup>38</sup>, πράγμα τὸ ὁποῖον, ὅπως ἦταν ἐπόμενο, τοὺς ἀπέφερε μεγάλα κέρδη. Ἐπίσημη μαρτυρία τῆς καταστάσεως αὐτῆς πού ἐπικρατοῦσε πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸν Ἰουστινιανὸ μᾶς παρέχει ἡ 134 Νεαρά του (κεφ. Δ'), ἡ ὁποία διατάσσει τοὺς ἡγουμένους τῶν ἐπαρχιῶν «πάντα κατὰ τοὺς νόμους διεκδικεῖν καὶ τοὺς ἀμαρτάνοντας κρατεῖν, καὶ μὴ ἐτέρους ἀνθ' ἐτέρων, ἢ ἐξ ὧν ὄρμηται χωρίων οἱ τὰ ἐγκλήματα τολμήσαντες ἄλλον ἀντ' ἄλλου συνέχειν ἢ ζημίαν τοῖς αὐτῶν ἐπάγειν χωρίοις».

Οὔτε ὅμως ἡ ἀυστηρότητα τῶν αὐτοκρατορικῶν διαταγῶν οὔτε καὶ ἡ βαρύτερα τῶν ἀπειλουμένων κατὰ τῶν μὴ συμμορφουμένων σὲ αὐτὲς κυρώσεων ἀνέκοψε τὴ συνέχιση τῶν παρανομιῶν. Ἀντιθέτως ἐξηκολούθησαν νὰ ἐφαρμόζονται μὲ ἀμείωτο ρυθμὸ, μαρτυρούμενες καὶ σὲ αὐτοκρατορικὰ χρυσόβουλλα τῶν ὑστεροβυζαντινῶν χρόνων<sup>39</sup>. Ἀκόμη οἱ κακομήχανοι ἄρχοντες καθιέρωσαν τὴν παράνομη ἐπιβολὴ τῆς

35. Βασ. 6.19.9. — Πρβλ. καὶ Βασ. 60.36.18 (σχόλιο Γρηγορίου). — *Synopsis Basilicorum* Δ. VII, 5. Ζέ π ω ν J. G-R, τ. 5, σ. 183. — *Epanagoge aucta*, LII, 107. Ζέ π ω ν J. G-R, τ. 6, σ. 210. — *Prochiron auctum* XXXIX, 57. Ζέ π ω ν J. G-R, τ. 7, σ. 285. — Πόνημα Ἀπταλειώτου, σνέ', Ζέ π ω ν J. G-R, τ. 7, σ. 488. — Ἀρμενόπουλος 5.8.89.

36. Βασ. 60.52.1 (σχόλιο). — «Σημείωσαι, ὅτι αὕτη ἡ νεαρά ὡς μεταγενεστέρτα κρατεῖ» (*Synopsis Basilicorum*, Δ. VII, 5 (β)). Ζέ π ω ν J. G-R, τ. 5, σ. 183.

37. Βλ. ἐκτενῶς Μεν. Τοῦρτόγλου, Τὸ φονικὸν καὶ ἡ ἀποζημίωσις τοῦ παθόντος, Ἀθήναι 1960, σ. 49 ἐπ.

38. Ἡ ἐπὶ ἐγκλημάτων ἐφαρμογὴ τῶν ἀρχῶν τῆς συλλογικῆς εὐθύνης κατ' ἀνευθύνων τρίτων ρητῶς ἀπαγορεύεται στὶς διατάξεις τῶν βυζαντινῶν νομοθετικῶν καὶ νομικῶν κειμένων. Βλ. σχετικῶς: Βασ. 60.51.59 καὶ σχόλιο (= Cod. 9.47.22). — *Ecloga ad Prochiron mutata* XXX, 13. Ζέ π ω ν J. G-R, τ. 6, σ. 289. — *Epanagoge aucta* LII, 105. Ζέ π ω ν J. G-R, τ. 6, σ. 210. — Σκόπιμο εἶναι ἀκόμη νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ καταδίκη τῆς συλλογικῆς εὐθύνης ἀπὸ τοὺς Ἰουδαίους, μὲ τὴν ἐδραίωση τῆς ἀτομικῆς εὐθύνης τοῦ ἐγκληματῆσαντος, ἀπετέλεσε σημαντικωτάτη προσφορά τοῦ Ἰουδαϊκοῦ πνεύματος στὰ ἀρχαῖα δίκαια. Στὴ δὲ Ἀθήνα, κατὰ τὰ τέλη τοῦ 5ου αἰώνα, ἡ φροντίδα ἐξατομικεύσεως τῆς ποινῆς παραμέρισε τὰ μέτρα ἐκεῖνα πού ἔβαλλον κατὰ τῆς οἰκογενείας τοῦ ἐνόχου, ὅπως π.χ. ἡ ἐξορία τῶν κατιόντων του (J. G a u d e m e t, *Institutions de l'antiquité*<sup>3</sup>, Paris 1982, σ. 110-111 καὶ 171-172).

39. Βλ. Μεν. Τοῦρτόγλου, ἔνθ' ἀν., σ. 63.

δημεύσεως και στις περιπτώσεις άκουσίας ή εκ τύχης άθρωποκτονίας, όπου δέν προεβλέπετο καμμία κατά νόμον περιουσιακή ποινή. Κι' αυτό παραλλήλως και με τη χρηματική καταβολή καθορισμένου ποσοϋ που άπαιτοϋσαν κατά τών άνευθύνων περιούικων του φονέως ή και επί τυχαίου άκόμη θανάτου επί τών «ιδίών» ή «πλησιοχωρούντων» του έξ άτυχήματος φονευθέντος<sup>40</sup>, κατ' έφαρμογήν άρχών συλλογικής ευθύνης. Στο σημείο αυτό πρέπει να μνημονευθεΐ ότι ή Νεαρά του Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου (945-959) περι τών έκουσιώως φονευόντων και προσφευγόντων στην έκκλησία<sup>41</sup> έδημιούργησε νέο πεδίο χρηματισμοϋ για τους διεφθαρμένους άρχοντες. Συγκεκριμένα ή Νεαρά αυτή έμετρίασε, μόνον για τους προσφεύγοντες στην έκκλησία φονεΐς, την άπειλουμένη κατ' αυτών θανατική ποινή σε «άειφυγία»<sup>42</sup>, δηλαδή σε ισόβια έξορία<sup>43</sup>. Τη σοβαρή αυτή, επί το έπιεικότερον, μετατροπή τής ποινης έσπευσαν, όπως φαίνεται, να έκμεταλλευθούν οι έπιτόπιοι άρχοντες για να πορισθούν όφέλη. Περι αυτού μās παρέχεται ή άδιάψευστη μαρτυρία άπό την έκδοθεισα δύο περίπου αιώνες άργότερα (1166) Νεαρά του Μανουήλ Κομνηνού<sup>44</sup>.

Ή Νεαρά αυτή μās πληροφορεΐ ότι οι «έν θέμασιν άρχοντες... ποιούμενοι τόν χρηματισμόν και την κακήν άισχροκέρδειαν και τó κέρμα περιχάσκοντες» έκρυβαν τους δράστες άθρωποκτονιών και έφρόντιζαν στη συνέχεια να τους φυγαδεύουν λαθραίως, ώστε να προσφεύγουν στην έκκλησία και να έπιτυγχάνουν με αυτό τόν τρόπο την άποφυγή τής έσχάτης τών ποινών και τó μετριασμό της σε «άειφυγία», δηλαδή σε διηνεκή έξορία. Άλλά και αυτή άκόμη ή «άειφυγία», λόγω τής διαφθοράς τών άρχόντων, είχε περιπέσει «εις παντελή άχρηστία», άφοϋ οι φονεΐς έμεναν ού-

40. Αυτόθι, σ. 64.

41. Ζέ π ω ν J. G-R, τ. 1, σ. 232 έπ.

42. Λόγω τής έπικρατούσης στο βυζαντινό δίκαιο άνισότητος τών έπιβαλλομένων ποινών, έξαρτωμένων άπό την κοινωνική τάξη που άνήκε ο δράστης άξιοποιού πράξεως, επί άθρωποκτονίας ο «έντιμος» φονεύς έτιμωρεΐτο, κατά τη διάταξη τών Βασιλικών (60.39.3) με την ποινή του περιορισμοϋ. Πρβλ. όμοίως *Synopsis Basilicorum*, Φ 15. Ζέ π ω ν J. G-R, τ. 5, σ. 571. — *Prochiron auctum* XXXIX, 218. Ζέ π ω ν J. G-R, τ. 7, σ. 302. — *Synopsis Minor* Φ, 15. Ζέ π ω ν J. G-R, τ. 6, σ. 538. — *Πόνημα Άτταλειώτου*, ΛΕ', ρμβ'. Ζέ π ω ν J. G-R, τ. 7, σ. 477. — Και ή ποινή όμως του περιορισμοϋ ήταν βαρύτερα τής έξορίας. «Τό περιορισθίνα δέ τοϋ έξορισθίνα κατά πολν βαρύτερον» (*Synopsis minor*, Φσ. 26. Ζέ π ω ν J. G-R, τ. 6, σ. 539). — «Πολλή διαφορά έξορίας και περιορισμοϋ, ο μόν γάρ περιορισμός και την πολιτείαν και την ουσίαν άπόλλει, ή δέ έξορία έκάτερον φυλάττει ει μη ίδικώς δημευθίη» (*Βασ.* 60.54.14 = *Dig.* 48.22.14).

43. Οι δέ εκ μελέτης και προβουλιού φονεΐς έξηναγκάζοντο έπιπροσθέτως στο να χειροτονοϋνται μοναχοί και να διέρχονται ύποχρεωτικώς όλη τους τη ζωή σε μοναστήριο. (βλ. σχετικώς τη Νεαρά Μαν. Κομνηνού έτους 1166, Ζέ π ω ν J. G-R, τ. 1, σ. 404.

44. Ζέ π ω ν J. G-R, τ. 1, σ. 405.

σιαστικά άτιμώρητοι δεδομένου ότι, κατά τη Νεαρά, «άδεῶς καὶ πάλιν ἐκεῖσε περινοστοῦσιν, ἔνθα τὸ μῦθος εἰργάσαντο». Ἔτσι δωροδοκοῦντες οἱ δράστες τῶν ἀνθρωποκτονιῶν τοὺς ἀρμοδίους ἄρχοντες, διέφευγαν τὴν ἔκτιση καὶ αὐτῆς ἔστω τῆς ἠπιωτέρας ποινῆς, τῆς «ἀειφυγίας», ποὺ ἔμενε ἀνεκτέλεστη. Τὰ ἐπακόλουθα αὐτῆς τῆς ἀτιμωρησίας τῶν ἐνόχων ἦσαν ἡ μεγάλη αὐξηση τῆς ἐγκληματικότητας στὴ βυζαντινὴ ἐπικράτεια, ἔτσι ὥστε ἡ Νεαρά νὰ προβαίνει στὴν ὁμολογία ὅτι «ἐν παντὶ τόπω τῷ ὑπὸ τὴν ρωμαϊκὴν ἐπικράτειαν φόνους ἀδεῶς καθημέραν τολμᾶσθαι».

Ἡ ἐμφανιζομένη ὅμως στὰ βυζαντινὰ νομοθετικὰ κείμενα Ολιβερὴ κατάσταση τόσο στὴ διοίκηση ὅσο καὶ στὴ δικαιοσύνη μὲ τὸ χρηματισμὸ τῶν ἐπιόρκων δικαστῶν δὲν εἶναι καὶ ἡ μόνη. Πλήρης ἀσυδοσία, καταπιέσεις, παράνομες εἰσπράξεις καὶ χρηματισμοὶ ἐκ μέρους τῶν ὀργάνων τοῦ δημοσίου καὶ δὴ τῶν ἐντεταλμένων γιὰ τὴν εἰσπραξὴ τῶν φόρων μαρτυροῦνται ὁμοίως στὰ ἴδια νομικὰ κείμενα. Τὰ κατὰ καιροὺς ἐκδιδόμενα νομοθετήματα τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων σχεδὸν μονίμως ἀσχολοῦνται μὲ τὶς παραβιάσεις τῆς νομοθεσίας ἀπὸ τὰ ὄργανα τοῦ δημοσίου, τὰ ὁποῖα προέβαιναν στὴ διενέργεια παρανόμων εἰσπράξεων εἴτε μὲ «ὑπεραπαιτήσεις»<sup>44α</sup> φόρων εἴτε μὲ τὴν ἐπίκληση μεθοδευμένων ἐθίμων, προσπορίζοντες «κέρδος ἄδικον τῷ δημοσίῳ»<sup>45</sup>, εἴτε καὶ μὲ τὴν ἐπινόηση νέων φόρων.

Ὁ ζῆλος αὐτὸς τῶν δημοσίων ὀργάνων δὲν ἀφείλετο καθόλου στὸ γεγονός ὅτι ἐκῆδοντο τῶν συμφερόντων τοῦ δημοσίου, τὰ ὁποῖα δῆθεν προσπαθοῦσαν νὰ περιφρουρήσουν καὶ νὰ αὐξήσουν τὰ ἔσοδά του. Ἀντιθέτως, μὲ τὸ πρόσχημα τῆς ἀπαιτήσεως δικαιωμάτων τοῦ δημοσίου, ἐνεργοῦσαν γιὰ τὸ δικό τους ἀποκλειστικὰ πλουτισμὸ. Ἀνάγλυφη ἡ εἰκόνα τῆς ἐπικρατοῦσης καταστάσεως δίδεται ἀπὸ τὴ διάταξη τῶν Βασιλικῶν<sup>46</sup> ποὺ ὀρίζει ὅτι: «Ὁ ἄρχων κωλυέτω τὰς ἀθεμίτους καὶ βιαίας εἰσ-

44α. Ἐς σημειωθεῖ ὅτι σύμφωνα μὲ διάταξη τοῦ Ἰουστινιανοῦ (*Cod.* 10.20.1) περιληφθεῖσα καὶ στὰ Βασιλικά (56.8.25) ὁ «περισσοπρακτῆσας» ὑπερρεῖτο νὰ ἀποδώσει στὸν ἀδικηθέντα τὸ παρανόμως εἰσπραχθὲν ὑπερβάλλον τέλος στὸ διπλάσιο. Ἐὰν δὲ ἐπέμενε «περισσοπρακτῶν» ἐτιμωρεῖτο κεφαλικῶς. Τὴ διάταξη αὐτὴ ἐτροποποίησε ἀργότερα ἐπὶ τὸ ἐπιεικέστερον ὁ Λέων ΣΤ' ὁ Σοφὸς μὲ τὴν 61 Νεαρά του (*P. Noailles - A. Dain, Les Nouvelles de Léon VI le Sage, Paris 1944, σ. 227-228. Ζέ π ω ν J. G-R, τ. 1, σ. 131-132*) μνημονευομένην μάλιστα καὶ σὲ δύο σχόλια τῶν Βασιλικῶν (21.3.2 καὶ 60.24.1). Ἔτσι τοὺς ἐντεταλμένους νὰ συλλέγουν τοὺς δημοσίους φόρους καὶ «τολμῶντας ὑπερεκτείνειν πλεόν τοῦ νενομισμένου τὰ τέλη», ἐφ' ὅσον προέβαιναν στὴν ἐγκληματικὴ αὐτὴ πράξη μία μόνο φορὰ, ἐτιμωροῦντο μὲ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ διπλασίου πρὸς τὸν ἀδικηθέντα. Σὲ περίπτωσι ὅμως ὑποτροπῆς ὑπερρεῖτο στὴν καταβολὴ τοῦ τετραπλασίου, ἀπομακρυνόμενοι συγχρόνως ἀτιμωτικά ἀπὸ τὰ καθήκοντα τὰ ὁποῖα τοὺς εἶχαν ἀνατεθεῖ.

45. Βλ. σχετικῶς Νεαρά 51 τοῦ Λέοντος ΣΤ' τοῦ Σοφοῦ (*P. Noailles - A. Dain, ἔνθ' ἄν., σ. 197. Ὅμοίως καὶ Ζέ π ω ν J. G-R, τ. 1, σ. 121*).

46. 6.1.40.

πράξεις... και κωλυέτω ἐν προσχήματι δημοσίων εισπράξεις ἀθεμίτους γίνεσθαι). Κι' αὐτό, γιατί τόσοι οἱ ἄρχοντες, ὅσον και οἱ εισπρακτορες τοῦ δημοσίου εἶχαν, πλὴν ἄλλων, και νόμιμα ποσοστὰ ἐπὶ τοῦ ποσοῦ τῶν εισπραχθέντων. Αὐτὸ προκύπτει ἀναμφίβολα και ἀπὸ Νεαρά τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ τοῦ ἔτους 1094<sup>47</sup>. Δὲν ἦσαν δὲ λίγες, ἀλλὰ πολὺ συνήθεις οἱ περιπτώσεις ποὺ τὰ ὄργανα τοῦ δημοσίου, κινούμενα ἀπὸ αἰσχροκέρδεια, ἐρμήνευαν τὶς φορολογικὲς διατάξεις τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων κατὰ τρόπον ἐπιζήμιο γιὰ τοὺς φορολογουμένους, εισπράττοντα πέρα τῶν νομίμων. Τέτοιες «ὑπεραπαιτήσεις» εισπραχθεῖσες παρανόμως ἀπὸ τοὺς κατὰ τόπους διοικητὲς εἰς βάρος τῶν φορολογουμένων, μὲ τὴ δικαιολογία ὅτι δῆθεν οἱ διατάξεις τῶν σχετικῶν νόμων ἦσαν ἀσαφεῖς, μνημονεύει (ἀλύσις) τοῦ ἰδίου αὐτοκράτορος Ἀλεξίου Κομνηνοῦ<sup>48</sup>.

Πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι οἱ κυρώσεις ποὺ προέβλεπαν οἱ βυζαντινὲς διατάξεις γιὰ τοὺς ἀπαιτοῦντες «καινὸν τέλος» δὲν ἦσαν καθόλου ἀμελητέες. Ἀντιθέτως ἡ σχετικὴ διάταξη τῶν Βασιλικῶν ὠρίζε ὅτι «καὶ ὁ καινὸν τέλος ἀπαιτῶν τῶν περὶ βίας δημοσίας ἐγκλήματι κατέχεται»<sup>49</sup>. Ἡ δὲ ποινὴ τοῦ περὶ βίας δημοσίας Ἰουλίου νόμου ἦταν ἐκείνη τοῦ μετάλλου<sup>50</sup>. Ποινὴ βαρυτάτη ἀφοῦ κατὰ τὶς πηγὲς συνίστατο στὸ «καταδικασθῆναι τινὰ ἄσβεστον ποιεῖν, ἢ θεῖον ὀρύττειν»<sup>51</sup> και μάλιστα ἰσοβίως. Παρὰ ταῦτα ἀπτόγητα τὰ ὄργανα τοῦ δημοσίου ἐπεδίδοντο στὴν ἐπιπόνηση συνεχῶς νέων φορολογικῶν ἐπιβαρύνσεων πρὸς μεγάλη ὅμως βλάβη τοῦ δημοσίου. Κι' αὐτό, γιατί οἱ ἐπιβολὲς αὐτὲς ἐπέφεραν τὴν ἐξασθένηση τῶν «γεωργῶν και ὑποτελῶν» μὲ ἐπακόλουθο νὰ μὴ ἐπιτυγχάνεται «αὐταρκῶς» ἡ εἴσπραξη τῶν δημοσίων φόρων λόγω μειώσεως τῆς φοροδοτικῆς τους ἰκανότητος. Ὅλα αὐτὰ ἀναφέρονται σὲ δύο Νεαρές τῶν ἐτῶν 574<sup>52</sup> και 575<sup>53</sup> τοῦ αὐτοκράτορα Τιβερίου, μὲ τὶς ὁποῖες ἐπιδιώκεται ἡ

47. Ζέπων J. G-R, τ. 1, σ. 326 ἐπ.

48. Ζέπων J. G-R, τ. 1, σ. 335-336.

49. Βασ. 60.18.11 και σχόλιο. — Πρβλ. και Βασ. 56.1.9 («Ἄνευ βασιλικῆς κελεύσεως οὐκ ἔξεστιν τῶν ἄρχοντι ἢ τῶν καθολικῶν, καινὸν ἐπιθεῖναι τέλος, ἢ τὸ παλαιὸν αὐξῆσαι ἢ μειῶσαι»). Ὅσον ἀφορᾷ στὸν «συστησάμενον καινὸν τέλος» ὠρίζετο ὅτι «ἀτιμοῦται» καταδικαζόμενος και στὴν ποινὴ τῆς καταβολῆς ἑκατὸ νομισμάτων (Βασ. 60.46.1).

50. Βασ. 60.18.10.

51. Βασ. 60.51.8 = Dig. 48.19.8§10. — Πόνημα Ἀτταλειώτου, ΛΕ', ρηθ'. Ζέπων J. G-R, τ. 7, σ. 482. — *Synopsis Basilicorum*, MIXI, I, Ζέπων J. G-R, τ. 5, σ. 419. — Ἀρμενόπουλος, Append. III, 32. — Βλ. ἐκτενῶς Μεν. Τουρτόγλου, «Παρθενοφορία» και «Εὐρέσις Θησαυροῦ», Ἀθήνα 1963, σ. 40, σημ. 2.

52. «... και πρὸς εὐπορωτέραν τάξιν ἐπανέλθοι (τὸ δημόσιον) ἀπληλαγμένον τῶν ἐπινοημένων τισὶν ἀπὸ χρόνου τινὸς πρὸς βλάβην τούτου τελῶν» (Ζέπων J. G-R, τ. 1, σ. 16, β').

53. «... ἴσμεν τοίνυν τὰς ἐπαλλήλους τε και πολυτρόπους τῶν ἀνθρώπων φθορὰς εἰς τοσοῦτον

καταπολέμηση τῶν ἐπιβλαβῶν αὐτῶν γιὰ τὰ συμφέροντα τοῦ δημοσίου φαινομένων.

Οἱ παρανομίες ὅμως τῶν φορολογικῶν ὀργάνων, ἐπινοούτων καὶ νέα φορολογικὰ βάρη, ποτὲ δὲν ἐξηλείφθησαν στὸ Βυζάντιο. Χαρακτηριστικὰ ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι τὰ ἐκάστοτε ὑπὲρ τῶν μονῶν ἀπολυόμενα αὐτοκρατορικὰ χρυσόβουλλα. Σ' αὐτὰ οἱ πανίσχυρες μονές, πλὴν τῶν εὐρυτάτων φορολογικῶν ἀσυδοσιῶν τὶς ὁποῖες ἐπιτυγχάνουν, φροντίζουν νὰ ἐξασφαλισθοῦν καὶ ἀπὸ «παντὸς δημοσίου φορολογήματος καὶ τέλους... σήμερον ἐγνωσμένου εἴτε καὶ ἐπινοηθησομένου καὶ ἀνακύνοντος αὔριον ἐξ ἐφευρεσινοίας τῶν δημοσιολατρούντων προσώπων»<sup>54</sup>. Ἀκόμη καὶ Νεαρά τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ τοῦ ἔτους 1153<sup>55</sup> ὑπὲρ «τῆς ἀγιωτάτης τοῦ θεοῦ μεγάλης ἐκκλησίας» ὄχι μόνον ἀπαγορεύει τὴν εἴσοδο τῶν ὀργάνων τοῦ δημοσίου στὰ ἀκίνητα αὐτῆς καὶ τὴν ἀπαίτηση φορολογικῶν δικαιωμάτων, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπιβολὴ ὁποιοῦδήποτε φορολογήματος «εἰς κέρδος τοῖς ἀναγραφεῦσιν ἐπινοούμενον».

Ἐνδεικτικὴ τοῦ εὗρους τῶν μνημονευομένων παρανομιῶν εἶναι καὶ ἡ Νεαρά τοῦ Ἰωάννη Κομνηνοῦ τοῦ ἔτους 1124 ἢ 1139<sup>56</sup> ποὺ προσπαθεῖ νὰ ἀνακόψει «παράλογον πρᾶξιν πλεονεξίας» ὀρισμένων «κατὰ χώρας ἀρχόντων», οἱ ὁποῖοι ἐπωφελοῦμενοι τῆς ἀποβιώσεως ἀρχιερέων ἔσπευδαν νὰ λεηλατήσουν τὴν περιουσία τοῦ ἐπι-

---

τὰς κτήσεις καταγαγεῖν ἀπορίας, ὡς μὴδὲ προσόδους εἰσάγειν δύνασθαι τοῖς κεκτημένοις, μὴδὲ μὴν τοὺς τῶν δημοσίων αὐταρκῶς εἰσκομίζειν φόρους». (Ζέπω ν J. G-R, τ. 1, σ. 17).

54. F. Miklosich - J. Müller, Acta et Diplomata, τ. 4, σ. 438. — Πρβλ. ὁμοίως τ. 3, σ. 128, τ. 4, σ. 343, 352. — τ. 5, σ. 13, 82, 138, 144, 172 καὶ 173, 279. — τ. 6, σ. 3, 23, 28, 48, 52, 94-95, 197. — F. Dölger, Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges, München 1948, N. 1/2 σ. 26, N. 3 σ. 30, N. 4 σ. 34, N. 32 σ. 88, N. 33 σ. 9, N. 35 σ. 102, N. 37 σ. 107. — P. Lemerle, Le privilège du despote d'Épire Thomas I pour le Vénitien Jacques Contareno, *Byzantinische Zeitschrift*, 44, Festschrift Franz Dölger, Munich 1951, σ. 391. — Χαρακτηριστικὸ δεῖγμα τῆς παντοδυναμίας τῶν μονῶν εἶναι καὶ τὸ γεγονός ὅτι μὲ πρωτοφανῆ διάταξιν χρυσοβούλλου (1158) τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ ἐπέτυχαν νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν ἀδιαφιλονίκητη κυριότητά τους ἀκόμη καὶ ἐπὶ περιουσιῶν τὶς ὁποῖες κατεῖχαν «κἂν εὐλόγως κἂν παραλόγως». (N. Svoronos, Les privilèges de l'église à l'époque des Comnènes: Un rescrit inédit de Manuel Ier Comnène, «*Variorum Reprints*», London 1973, VII, σ. 333 ἐπ.).

55. Ζέπω ν J. G-R, τ. 1, σ. 379. — Ἀξίζει νὰ μνημονευθεῖ στὸ σημεῖο αὐτὸ καὶ τὸ σιγίλιον τοῦ βασιλέως τῆς Σικελίας Ρογήρου τοῦ ἔτους 1121 ἢ 1141, ὑπὲρ τῆς μονῆς «τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου καὶ ἁγίου Ἀναστασίου τοῦ Καρβούνου», ὅπου φαίνεται ἡ προστασία τῆς κινήτου καὶ ἀκίνητου περιουσίας τῆς μονῆς, ὡς καὶ τῶν εἰς αὐτὴν ἐγκατεστημένων προσώπων, ἀπὸ πάσης ὀχλήσεως καὶ ἀδικίας τῶν «ἐξουσιαστῶν καὶ πρακτόρων» (Gertrude Robinson, History and Cartulary of the Greek Monastery of St. Elias and St. Anastasius of Carbone, «*Orientalia Christiana*», τ. XV (2), ἀρ. 53, σ. 241).

56. Ζέπω ν J. G-R, τ. 1, σ. 363. — Πρβλ. καὶ Νεαρά, 131, 1 τοῦ Ἰουστινιανοῦ ποὺ περιελήφθη στὰ *Βασιλικά* (5.3.15) ὁμοίως δὲ καὶ Ἀρμενόπουλο 5.4.1.

σκοπέιου. Κατακρατούσαν δὲ καὶ ἐπέβαλλον στοὺς ἐκεῖ «προκαθημένους καὶ παρευρεθέντας προσγενεῖς αὐτῶν ἢ τοὺς εἰς ὑπηρεσίαν ἀποτεταγμένους τοῖς ρηθεῖσιν ἀρχιερεῦσι... δόσιν νομισμάτων». Ἐπὶ τοῦ ἰδίου θέματος ἐπανέρχονται καὶ ἄλλες Νεαρὲς μεταγενεστέρων αὐτοκρατόρων καὶ συγκεκριμένα τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ (1151 ἢ 1166)<sup>57</sup>, Ἰωάννη Δούκα Βατάτζη (1229)<sup>58</sup> καὶ Ἀνδρονίκου (1312)<sup>59</sup>, ποὺ ἐπαναλαμβάνουν ἀπαγορεύσεις καὶ κυρώσεις. Τὸ γεγονός ὅμως αὐτὸ καταδεικνύει ὅτι τόσο τὰ προστάγματα τῶν αὐτοκρατόρων ὅσον καὶ οἱ ἀπειλούμενες κυρώσεις, στὶς ὁποῖες πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ οἱ ἀπολυθέντες βαρύντατοι κατὰ τῶν ὑπευθύνων ἀφορισμοὶ τοῦ πατριάρχου<sup>60</sup>, δὲν εἶχαν καμμιά ἀπολύτως ἐπίδραση ἐπὶ τῶν παρανομούντων ὀργάνων, τὰ ὁποῖα ἀνενόχλητα συνέχιζαν τὴ διαρπαγὴ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων. Στὶς μνημονευθεῖσες παρανομίες τῶν ἀρχόντων πρέπει ἀκόμη νὰ προστεθοῦν καὶ ὅσα ἀναφέρονται σὲ «Ἰδικτον» τοῦ Ἰουστινιανοῦ (μετὰ τὴ Νεαρὰ 8, ἔτος 536), περιληφθὲν στὰ Βασιλικά<sup>61</sup>, ὅτι δηλαδὴ οἱ βυζαντινοὶ πολῖτες ἐκτὸς ἀπὸ τὴν καταβολὴ τῶν φόρων «ὑπέμενον καὶ μεγάλας ἐκ τῆς τῶν ἀρχόντων κλοπῆς<sup>62</sup> ἀδικίας».

Προσφιλῆς ὅμως μέθοδος, ποὺ μετῆρχοντο διεφθαρμένοι ἄρχοντες ἢ καὶ ὄργανα τοῦ δημοσίου γιὰ νὰ ἐπιτύχουν τὸν ἄδικο πλουτισμὸ τους, ἀπετέλεσε ἡ ἐπίκληση ἐθίμων πρὸς ἐπιστήριξη τῶν ἀθεμίτων ἀπαιτήσεών τους. Κι' αὐτό, γιὰτὶ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἐπετύγχαναν νὰ καλύπτουν, μὲ τὸ μανδύα τῆς νομιμοφάνειας, τὸν παράνομο χρηματισμὸ τους. Τὸ σοβαρὸ αὐτὸ ἀκριβῶς κίνδυνο, ποὺ προήρχετο ἀπὸ τὴ μέθοδο τῆς τεχνουργίας ἐθίμων, διεῖδαν οἱ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες. Γι' αὐτό, γιὰ τὴν ἀντιμετώπισή του, δὲν ἠρκέσθησαν στὴ διάταξη τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ποὺ περιελήφθη στὸν Κώδικα τοῦ Ἰουστινιανοῦ<sup>63</sup> καὶ ἀργότερα στὰ Βασιλικά<sup>64</sup>, κατὰ τὴν ὁποία τὸ

57. Ζέπων J. G-R, τ. 1, σ. 387.

58. Ζέπων J. G-R, τ. 1, σ. 486.

59. Ζέπων J. G-R, τ. 1, σ. 537-538.

60. Ζέπων J. G-R, τ. 1, σ. 537.

61. 6.3.48.

62. Κλοπῆς = δωροδοκίας (βλ. σχετικῶς Νεαρὰ 13, 3 τοῦ Ἰουστινιανοῦ).

63. 8.52(53).2.

64. «Τῆς συνηθείας καὶ τῆς χρήσεως ἡ ἀθηντία οὐκ ἐπὶ τοσοῦτον ἰσχύει, ὡς καὶ τὸν λογισμὸν καὶ τὸν νόμον ὑπερνικᾶν» (Βασ. 2.1.51). Βασ. 2.1.42 (ἐκδ. H. J. Scheltema) σχόλιο: «... τότε κεχρήμεθα τῇ συνηθείᾳ τινὸς πόλεως ἢ ἐπαρχίας, ὅτε ἀμφισβητηθεῖσα ἐν δικαστηρίῳ ἐβεβαιώθη. Τὰ εἰρημένα νόμι ἐὰν τὸ κρατοῦν ἔθος οὐκ ἔστι παράνομον». *Prochiron auctum* XL, 39, Ζέπων J. G-R, τ. 7, σ. 317. — *Synopsis minor* N, πᾶ'. Ζέπων J. G-R., τ. 6, σ. 481.

ἔθιμο ἔπρεπε νὰ μὴ ἀντίκειται στὴ λογικὴ ἢ τὴν ἠθικὴ τῆς πολιτείας τάξε<sup>65</sup>, ἀλλὰ ἐνομοθέτησαν γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ μὲ περισσότερο συγκεκριμένους διατάξεις.

Ἔτσι ὁ Ἰουστινιανὸς μὲ ἀπόλυτη σαφήνεια ὥρισε στὴν 134 (κεφ. 1) Νεαρά του ὅτι: «Μήτε δὲ συνηθείας ὀνομάζειν ἢ ζητεῖν, ἄσπερ τυχόν τινες τῶν προηγησαμένων εἰς οἰκειὸν κέρδος ἀδίκως ἐπενόησαν· τὰ γὰρ κακῶς ἐπινοούμενα οὐδὲ μακροῦ συνηθεία βεβαιοῦσθαι βουλόμεθα»<sup>66</sup>. Μὲ ἄλλη δὲ προηγουμένη (128, κεφ. 21) Νεαρά του διέτασσε πολιτικούς καὶ στρατιωτικούς ἄρχοντες «δι' ἑαυτῶν ἀναζητεῖν τοὺς ληστείας ἢ βίας ἢ ἀρπαγῆς πραγμάτων ἢ γυναικῶν ἢ ἄλλα οἰαδήποτε ἀτοπήματα ἐν ταῖς ἐπαρχίαις πλημμελοῦντας καὶ τιμωρίας αὐτοῖς νομίμως ἐπάγειν, καὶ μηδὲ ὑπὲρ τούτων τῶν αἰτιῶν κομίζεσθαι τι συνηθειῶν ὀνόματι»<sup>67</sup>. Τέλος καὶ ὁ Κ. Πορφυρογέννητος, ἐπαναλαμβάνων ἀργότερα στὸ προοίμιο Νεαροῦ του ἐκδοθείσης μεταξὺ τῶν ἐτῶν 945 καὶ 959 τῆς διάταξής τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ὅπως ἀπετυπώθη στὰ Βασιλικά, διασαφηνίζει ὅτι σκοπὸς τῶν διατάξεων τῆς Νεαροῦ του αὐτῆς ἦταν νὰ περιστείλει «πᾶσαν ἀπληστον περισσοπραξίαν, κἂν ἐκ μακροῦ συνηθείας ἐκράτησεν»<sup>68</sup>.

Ἀπὸ ὅσα ἐξετέθησαν γίνεται φανερό ὅτι οἱ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες δὲν ἔμειναν ἀδρανεῖς πρὸ τοῦ ἐπινοηθέντος συστήματος τῆς προβολῆς συνηθειῶν καὶ ἐθίμων ποὺ χρησιμοποιοῦσαν εὐρέως διεφθαρμένοι ἀξιωματοῦχοι ὡς ἔρεισμα νομιμοποιήσεως τῶν παρανομιῶν τους. Ἀντιθέτως μὲ θετικὲς διατάξεις νομοθετημάτων τους προσπάθησαν νὰ ἐξουδετερώσουν καὶ αὐτὸ τὸ ἐφεύρημα. Οἱ ἀπαγορεύσεις ὅμως καὶ οἱ ἀπειλούμενες κυρώσεις δὲν φαίνεται ὅτι ἀπέδωσαν σοβαρὰ ἀποτελέσματα οὔτε καὶ κατόρθωσαν νὰ χαλινώσουν τοὺς παρανομοῦντες. Κι' αὐτὸ, γιὰ πλεῖστες παρανομίες μαρτυροῦνται στὰ βυζαντινὰ νομικὰ κείμενα μὲ ἰδιαίτερη ἔξαρση κατὰ τοὺς ὑστεροβυζαντινοὺς χρόνους. Ἔτσι π.χ. Νεαρὰ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Κομνηνοῦ<sup>69</sup> πειράται νὰ ἀνατρέψει «παρανομώτατον ἔθος» ἐφαρμοζόμενο στὶς ἐπαρχίες τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἀπὸ τοὺς ἔχοντες προφανὲς συμφέρον ἄρχοντες. Οἱ τελευταῖοι κατελάμβανον παρανόμως ὅλη τὴν προῖκα τῆς μοιχευθείσης γυναικὸς ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς

65. Βλ. Β. Οἰκονομίδου, Στοιχεῖα τοῦ Ἀστυκοῦ Δικαίου (ἐκδ. Β'), Γενικαὶ Ἀρχαί, ἐν Ἀθήναις 1893, σ. 27. — Π. Καλλιγᾶ, Σύστημα Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, τ. Α', Ἀθήνησι 1878, σ. 151.

66. Αὐτοουσία περιελήφθη ἢ διάταξη αὐτὴ στὰ Βασιλικά (6.19.1). Πρβλ. καὶ F. Regelsberger, Γενικαὶ διδασκαλίαι τοῦ δικαίου τῶν Πενδεκτῶν (μετάφρ. Γ. Μαριδάκη - Χρ. Πράτσικα), ἐν Ἀθήναις 1915, σ. 187.

67. Τῆς διάταξής αὐτῆς βλ. ὁμοίως καὶ στὴν «Εἰσαγωγή» (Ἐπαναγωγή), τίτλ. 7, ζ'. Ζέπων J. G-R, τ. 2, σ. 250.

68. Ζέπων J. G-R, τ. 1, σ. 218.

69. Ζέπων J. G-R, τ. 1, σ. 365.



«τιμωρίας λόγω τοῦ δημοσίου», καταστρατηγοῦντες τὶς σαφεῖς ἀντίθετες διατάξεις τῆς βυζαντινῆς νομοθεσίας<sup>70</sup>. Ὅμοίως καὶ οἱ Ἰουστινιάνειες ρυθμίσεις σὲ περίπτωση ἀνευρέσεως θησαυροῦ εἶχαν καταστεῖ ἀνενεργές, ὅπως βεβαιώνει ὁ Λέων ΣΤ' στὴν 51 Νεαρά του<sup>71</sup>. Διευμορφώθη δὲ ἀντίθετος συνήθεια, ὅπως κάθε θησαυρὸς ὅπουδῆποτε καὶ ἂν ἀνευρίσκετο περιέρχεται στὴν ἀποκλειστικὴ κυριότητα τοῦ δημοσίου. Ἡ κατάργησις ὅμως ἀπὸ τὸν Λέοντα τοῦ καθεστῶτος τῆς «φαύλης πλεονεξίας», ἡ ὁποία «εἰς ἀπραξίαν τὸν νόμον περιστήσασα» ἐχαρίζετο «κέρδος ἄδικον τῷ δημοσίῳ», κατὰ τὴν ἔκφραση τῆς Νεαρᾶς του, δὲν ἄργησε καὶ αὐτὴ πάλιν νὰ ἀτονήσῃ. Εἰς πείσμα τῶν διατάξεων τοῦ Λέοντος ἐπανέκαμψε ἡ παλαιὰ συνήθεια προφανῶς χάρις στὶς φιλότιμες προσπάθειες τῶν ὀργάνων τοῦ δημοσίου, τὰ ὁποῖα μὲ προκάλυμμα τὸ δῆθεν δικαίωμα τοῦ δημοσίου ἐφρόντιζαν τὰ προσωπικὰ τους καὶ μόνον συμφέροντα<sup>72</sup>.

Σὲ διαπλασθεῖσα ἐπίσης συνήθεια, παρὰ τὶς ἀντίθετες διατάξεις τῆς βυζαντινῆς νομοθεσίας, ἐστηρίζετο καὶ τὸ κληρονομικὸ δικαίωμα τοῦ δημοσίου ἐπὶ τοῦ ἑνὸς τρίτου τῆς περιουσίας τῶν ἀποβιούντων («ἀπαίδων καὶ ἀδιαθέτων»), τὸ καλούμενον «ἀβιωτικίον»<sup>73</sup>. Γιὰ τὰ ὄργανα ὅμως τοῦ δημοσίου ἡ ἀπαίτησις τοῦ «ἀβιωτικίου» ἀπέτελεσε προσοδοφόρο εὐκαιρία γιὰ νὰ ἀποκομίζουσαν προσωπικὰ ὀφέλη. Κι' αὐτὸ, γιὰ τὸ μὲ τὸ πρόσχημα τοῦ «ἀβιωτικίου» ἐπεδίδοντο σὲ παράνομες ἐπεκτάσεις ἀπαιτοῦντες αὐτὸ καὶ ἐπὶ («ἐνδιαθῆκως») ἀποβιούντων, σὲ πλεῖστες δὲ περιπτώσεις δὲν ἐδίσταζαν

70. Βλ. σχετικῶς τὶς Νεαρᾶς 134 (κεφ. 10) καὶ 117 (κεφ. 8) τοῦ Ἰουστινιανοῦ. — Νεαρὰ 32 Λέντος ΣΤ' τοῦ Σοφοῦ (P. Noailles - A. Dain, *Les Nouvelles de Léon VI le Sage*, Paris 1944, σ. 127 ἐπ. — Ζέπων J. G-R, τ. 1, σ. 97-98). — Βασ. 28.7.1. — Πείρα XXV, κγ'. Ζέπων J. G-R, τ. 4, σ. 97. — Ἀρμενόπουλος 4.15.13, 6.2.14 καὶ 15.

71. P. Noailles - A. Dain, ἔνθ' ἄν., σ. 195. Ζέπων J. G-R, τ. 1, σ. 120. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ καὶ ἡ Νεαρὰ 13 (P. Noailles - A. Dain, ἔνθ' ἄν., σ. 53. — Ζέπων J. G-R, τ. 1 σ. 70) τοῦ ἴδιου αὐτοκράτορα μὲ τὴν ὁποία προσπαθεῖ νὰ περιστείλῃ τὰ αὐξηθέντα κρούσματα ἀθεμιτῶν εἰσπραξέων ποῦ πραγματοποιοῦσαν προϊστάμενοι ἐκκλησιῶν καὶ φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων κατὰ τὴ διαχείρισιν τῶν ἀκινήτων τους. Συγκεκριμένα κατὰ τὶς ἀνανεώσεις τῶν μισθώσεων δὲν περιορίζοντο στὴν εἰσπραξὴ τοῦ «εἰσδετικίου» ποῦ ἦταν ἡ καθορισμένη καταβολή, ἀλλὰ χρηματιζόμενοι ἀπαιτοῦσαν καὶ ἄλλα ποσὰ ἀπὸ τοὺς μισθωτὲς ἐπιτυγχάνοντες «ἀνόσιον» ὑπὲρ αὐτῶν κέρδος.

72. Τὰ κατὰ καιροὺς ἰσχύσαντα στὸ Βυζάντιο ἐπὶ «εὐρέσεως θησαυροῦ», βλ. ἐκτενῶς Μεν. Τουρτόγλου, «Παρθενοφορία» καὶ «Εὐρέσεις θησαυροῦ», Ἀθῆναι 1963, σ. 119 ἐπ.

73. Βλ. Μεν. Τουρτόγλου, Τὸ «ἀβιωτικίον». Συμβολὴ εἰς τὸ βυζαντινὸν κληρονομικὸν δίκαιον, *ΞΕΝΙΟΝ, Festschrift für Pan. J. Zepos*, I. Band, Athen-Freiburg / Br. - Köln 1973, σ. 633 ἐπ. καὶ «Μελετήματα Ἱστορίας Ἑλληνικοῦ Δικαίου», Ἀθῆνα-Κομοτηνὴ 1984, σ. 53 ἐπ. Πρβλ. καὶ τοῦ Ἰδίου, Παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς φερομένης ὡς «νεαρᾶς 26» τοῦ Ἀνδρονίκου Β' Παλαιολόγου, *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, ἔνθ' ἄν., σ. 74 ἐπ.

νά καταλαμβάνουν όλόκληρη τὴν περιουσία τῶν ἀποθανόντων καὶ «μηδένα ἐχόντων κληρονόμον ἐγγύθεν». Αὐτὲς ἀκριβῶς τὶς παρανομίες τῶν βυζαντινῶν ἀξιωματοῦχων καταγγέλει ὁ Μανουὴλ Καλέκας σὲ ἐπιστολὴ τοῦ ἀπευθυνθεῖσα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μανουὴλ Β΄ Παλαιολόγο (1397/1398). Ἐποικυπτικὴ δὲ τῆς ἐπικρατοῦσης τότε καταστάσεως εἶναι ἡ φράση τοῦ ὅτι «ἔοικε πολλὰ παρὰ τὸν κανόνα γίνεσθαι παρὰ τῶν ὑπηρετούντων, οἳ τοῖς ἐξ ἀδικίας καὶ αὐτοὶ πλουτεῖν καὶ τὰ κοινὰ πλουτίζειν ἐθέλοντες...»<sup>74</sup>.

Προστασία τῶν ἀδικουμένων καὶ ἡ συμβολὴ τῆς Ἐκκλησίας. Ἐνώπιον αὐτῶν τῶν συνθηκῶν καὶ τοῦ πλήθους τῶν παρανομιῶν οἱ καταφῶρος ἀδικούμενοι, προερχόμενοι κυρίως ἀπὸ τὶς ἀσθενέστερες τάξεις, διέθεταν ἐλάχιστες καὶ ἀμφιβόλου ἀποτελεσματικότητος δυνατότητες γιὰ τὴν ἀναγνώριση καὶ διεκδίκηση τῶν δικαίων τους.

Στὶς νομικὲς πηγὲς ἐμφανέστατα προβάλλει ἡ ἀδυναμία τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, κυρίως στὶς ἐπαρχίες τῆς ἐκτεταμένης τοῦ ἐπικράτειας, νὰ ἐπιβάλλει τὴν εὐνομία. Ἡ κατάσταση δὲ αὐτὴ προσλαμβάνει διαστάσεις καθολικῆς παραλύσεως σὲ ὅλους τοὺς κρατικὸς τομεῖς κατὰ τὶς τελευταῖες πρὶν ἀπὸ τὴν κατάλυσή του δεκαετίες. Ἐτσι, μοναδικὴ ἐλπίδα καὶ καταφύγιο προστασίας τῶν ἀδικουμένων ἀπέβη ἐκ τῶν πραγμάτων ἡ Ἐκκλησία. Κι' αὐτό, γιὰ ἀποτελοῦσε στὸ Βυζάντιο τὸ σημαντικότερο παράγοντα σταθερότητας καὶ κύρους<sup>75</sup> καὶ ἦταν ἡ μόνη πού, μὲ τὴν ἀπειλὴ τῶν πνευματικῶν τῆς ὅπλων μποροῦσε νὰ περιστέλλει, κατὰ τὸ δυνατόν, τὶς ἀθέμιτες ἐνέργειες τῶν παρανομούντων. Ἡ σημαντικοτάτη δὲ προσφορά τῆς αὐτῆ εἶχε ἐκτιμηθεῖ καὶ καθιερωθεῖ στὴ λαϊκὴ συνείδηση.

Παραδείγματα συμβολῆς τῆς Ἐκκλησίας στὸν ἀγῶνα κατὰ τῆς ἀδικίας καὶ τῆς διαφθορᾶς προσφέρονται πολλὰ ἀπὸ τὶς βυζαντινὲς πηγές. Χαρακτηριστικὴ εἶναι σ' αὐτὲς ἡ θαρραλέα ἐπέμβαση πατριάρχη στὶς ἀρχὲς τοῦ 5ου αἰῶνα πρὸς τὴν παρανομήσασα κορυφὴ τῆς ἐξουσίας, τὴν ὁποία καὶ καλεῖ νὰ ἀποκαταστήσει τὸ δίκαιο. Πρόκειται περὶ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, τῆς μεγάλης αὐτῆς μορφῆς τῆς Ὀρθοδοξίας, πού γιὰ νὰ ὑπερασπισθεῖ τὴν καταφῶρος ἀδικηθεῖσα χήρα τοῦ πατρικίου Θεογνώστου δὲν ἐδίστασε νὰ συγκρουσθεῖ καὶ μὲ τὴν ἴδια τὴν αὐτοκράτειρα Εὐδοξία,

74. Βλ. R. J. Loenertz, Correspondance de Manuel Calécas, «*Studi e Testi*» (152), Città del Vaticano 1950, σ. 215.

75. Πρβλ. G. Ostrogorsky, Histoire de l'état byzantin, Paris 1956, σ. 509. — P. Lemerle, Recherches sur les institutions judiciaires à l'époque des Paléologues, «*Variorum Reprints*», London 1978, XII, σ. 329.

πράγμα πού, όπως αναφέρεται, επέτεινε την έχθρότητα της τελευταίας κατά του Χρυσοστόμου και συνέβαλε αργότερα στην εξορία του<sup>76</sup>. Το επεισόδιο αυτό, πού αναφέρεται από τους εξιστορήσαντες τὸ βίο και τὴν πολιτεία τοῦ Χρυσοστόμου, όπως τὸ Θεόδωρο ἐπίσκοπο Τριμηθούτων<sup>77</sup>, Γεώργιο ἀρχιεπίσκοπο Ἀλεξανδρείας<sup>78</sup>, Συμεῶνα λογοθέτη τὸ μεταφραστή<sup>79</sup> και ἄλλους<sup>80</sup>, μνημονευμένη ἀκόμη και σὲ ἐγκωμιστικὸ λόγο, «εἰς τὸν ἀρχιερέα Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον», τοῦ Λέοντος ΣΤ' τοῦ Σοφοῦ<sup>81</sup>, ἔχει ἐν συντομίᾳ ὡς ἐξῆς: Ἡ χήρα τοῦ ἀποθανόντος στήν εξορία Θεογνώστου εἶχε στήν κυριότητά της ἕναν ἀμπελῶνα πού γειτνίαζε μετὰ βασιλικὰ κτήματα. Μία ἡμέρα ἡ αὐτοκράτειρα Εὐδοξία εἰσῆλθε στὸν ἀμπελῶνα «και ἀπέτεμε βότρυν σταφυλῆς ἐκ τῆς ἀμπέλου ἰδίαις χερσί, και ἔφαγεν»<sup>82</sup>. Αὐτὸ ἐθεωρήθη ἀρκετὸ γιὰ νὰ προσκυρωθεῖ ὁ ἀμπελῶνας και νὰ ἀποτελέσει τμήμα τῶν βασιλικῶν κτημάτων. Κι' αὐτό, γιὰτὶ σύμφωνα μετὰ ἐπιστρατευθὲν ἔθος «ἂν βασιλεὺς ἀγροῦ ἐπιβῆ και τοῦ ἐκεῖσε καρποῦ ἀπογέσσηται τοῖς βασιλικοῖς μὲν αὐτὸν αὐτίκα συγκατατάττεσθαι...».

Ἡ χήρα ὅμως τοῦ Θεογνώστου, πού ἀπέριπτε κάθε προσφορὰ ἄλλου κτήματος σὲ ἀντικατάσταση τοῦ προσκυρωθέντος ἢ και τῆ χρηματικῆ της ἀποζημίωση, προσέφυγε στὸ Χρυσόστομο ἰκετεύουσα τῆ βοήθεια του. Ὁ Χρυσόστομος, πού πίστευε ὅτι ἡ στέρηση τῆς ἰδιοκτησίας ἦταν τελείως ἀδίκη, «εὗρεν καιρὸν εὐκαιρον καταλῦσαι» τὸ ἀπαράδεκτον αὐτὸ ἔθος και σύμφωνα μετὰ τὴν ἐξιτόρηση («Ἀνωμόμου», τῆ δημοσιευθεῖσα ἀπὸ τὸν Savilius<sup>83</sup>, ἀπηύθυνε πρὸς τὴν Εὐδοξία ἐπιστολὴ ζητῶντας νὰ ἀποδώσει στῆ χήρα τὸν ἀμπελῶνα. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Χρυσόστομος διεκρίνετο γιὰ τῆ λαμπρὴ νομικὴ του παιδεία και ὅτι εἶχε μάλιστα ἐξασκήσει και τὸ λειτούργημα τοῦ συνηγόρου στήν Ἀντιόχεια<sup>84</sup>. Ἡ νομικὴ ὅμως ἐπιχειρηματολογία πού ἀναπτύσσει στήν ἐπιστολὴ του ἐντυπωσιάζει τόσο γιὰ τὴν πρωτοτυπία ὅσο και γιὰ τὴν προ-

76. Δ. Μπαλάνοῦ, Πατρολογία, ἐν Ἀθήναις 1930, σ. 351.

77. Migne, P. G., τ. 47, σ. LXVII.

78. Savilius (Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστόμου τῶν εὕρισκομένων δι' ἐπιμελείας και ἀναλωμάτων Ἐρρίκου Σαβιλίου), τ. 8, Etoriae 1612, σ. 215.

79. Migne, P. G., τ. 114, σ. 1156.

80. Savilius, ἐνθ' ἄν., τ. 8, σ. 342. — Κ. Δυοβουνιώτου, Κοσμᾶ Βεσττιωρος ἀνέκδοτα ἐγκώμια εἰς τὴν ἀνακομιδὴν τοῦ λειψάνου τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Ἑπετ. Ἐταιρ. Βυζ. Σπουδῶν, ἔτος Β', Ἀθήναι 1925, σ. 75.

81. Migne, P. G., τ. 107, σ. 266-269.

82. Savilius, ἐνθ' ἄν., τ. 8, σ. 215.

83. Ἐνθ' ἄν., τ. 8, σ. 215.

84. Δ. Μπαλάνοῦ, ἐνθ' ἄν., σ. 345.

οδευτικότητα, για την εποχή εκείνη, των διατυπωμένων αρχών. Κι' αυτό, γιατί οι αντιλήψεις που εκφράζει σε τίποτα δε διαφέρουν από θεμελιώδεις αρχές που διέπουν σύγχρονα συντάγματα.

Συγκεκριμένα γράφει, μεταξύ άλλων, ο Χρυσόστομος προς την αυτοκράτειρα Εύδοξία: «Ὁ μὲν Θεὸς πάσης ὧν φύσεως δημιουργὸς πάσης κατ' οὐσίαν ὑπερανέστηκεν ἐξουσίας καὶ κυριότητος. Ἄνθρωποι δὲ πάντες ἴσοι καὶ ὁ μὲν ἄλλου, ὁ δὲ ἐτέρου προέχειν δοκῆ. Καὶ σοὶ τοίνυν ὁ Θεὸς τὰ σκῆπτρα τῆσδε τῆς ἐπιγείου βασιλείας ἀπένειμεν, οὐχ ἵνα σαδῆτῃ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων ὑπερέχειν νομίξης ἀλλ' ἰσονομίαν τῷ κοινῷ καὶ δικαιοσύνην ἐπιβραβεύης»<sup>85</sup>.

Οἱ διατυπούμενες τότε ἀπὸ τὸ Χρυσόστομο ἀπόψεις αὐτὲς γιὰ ἰσονομία ἦσαν πραγματικὰ ἐπαναστατικές. Κι' αὐτό, γιατί εὐρίσκοντο σὲ πλήρη ἀντίθεση μὲ τὸ ρωμαϊκοβυζαντινὸ δίκαιο πού δὲν ἀνεγνώριζε, σὲ ὅλες τὶς διατάξεις του, τὴν ἰσότητα οὔτε καὶ τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν ἔναντι τοῦ νόμου. Καθιέρωνε διακρίσεις. Ἐτσι δυσμενέστερη ἦταν ἡ ἀντιμετώπιση τῶν χαρακτηριζομένων ὡς «εὐτελῶν» ἐν σχέσει πρὸς τοὺς «ἐντίμους» πολίτες καὶ ἀργότερα τῶν «ἀπόρων» ἢ «πενήτων» πρὸς τοὺς «εὐπόρους»<sup>86</sup>. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ θέσεις τοῦ Χρυσοστόμου γιὰ ἰσονομία συγκρουόμενες εὐθέως πρὸς τὸ ἰσχύον τὴν ἐποχὴ ἐκείνη καθεστῶς δικαίου προσλαμβάνουν μιὰ ἰδιαίτερη ἀξία.

Ἡ μέθοδος τῆς τεχνουργίας ἐθίμων ἀπὸ τοὺς «δυνατοὺς» γιὰ νὰ νομιμοποιοῦν τὴν ἀρπαγὴ ξένων περιουσιῶν συνεχίσθη, ὅπως φαίνεται, ἀμείωτος. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο, ἀργότερα ὁ Ἰουστινιανός, ὅπως καὶ προηγουμένως ἐμνημονεύθη, ἐθέσπισε εἰδικὴ ἀπαγορευτικὴ διάταξη γιὰ τὴν καταπολέμηση τῶν παρανόμων συνηθειῶν, ὅρισε ὅτι τὰ «κακῶς ἐπινοούμενα οὐδὲ μακρᾶ συνηθεῖα βεβαιοῦσθαι βουλόμεθα»<sup>87</sup>.

Ἡ προσφυγὴ ὅμως τῶν ἀδικουμένων στὴν προστασία τῆς Ἐκκλησίας ποτὲ δὲν ἔπαυσε στὸ Βυζάντιο. Τὸ πατριαρχικὸ δικαστήριο μὲ τὸ μεγάλο ἡθικὸ κῦρος, πού διέθετε, καὶ μὲ τὴν ἀποτελεσματικὴ ἐπικουρία τῶν πνευματικῶν του ὅπλων ἐπελαμβάνετο ποικίλων περιπτώσεων καὶ ἀπεφαίνετο χωρὶς νὰ δεσμεύεται καθόλου ἀπὸ τὶς

85. S a v i l i u s, ἔνθ' ἀν., τ. 8, σ. 342. Πρβλ. καὶ τὸ ἄρθρο 4§1 τοῦ ἰσχύοντος Συντάγματος πού καθιερώνει τὴν ἰσότητα τῶν Ἑλλήνων ἐνώπιον τοῦ νόμου.

86. Βλ. ἐκτενῶς Μ ε ν. Τ ο υ ρ τ ὀ γ λ ο υ, Κοινωνικαὶ τινες ἐπιδράσεις ἐπὶ τὸ βυζαντινὸν δίκαιον, Ἐπετ. Κέντρου Ἐρεῦνης Ἱστορ. Ἑλλην. Δικαίου, τ. 12, ἐν Ἀθήναις 1968, σ. 169 ἐπ. καὶ Μελετήματα Ἱστορίας Ἑλληνικοῦ Δικαίου, Ἀθήνα-Κομοτηνὴ 1984, σ. 23 ἐπ. — Οἱ ἀπόψεις δὲ αὐτὲς τοῦ Χρυσοστόμου ἀπηχοῦν προφανῶς καὶ ὅσα γράφει ὁ ἀπόστολος Παῦλος: «Οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος οὐδὲ Ἑλλῆν, οὐκ ἔνι δοῦλος οὐδὲ ἐλεύθερος, οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θῆλυ. Πάντες ὑμεῖς εἷς ἐστέ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» (Παῦλος, Πρὸς Γαλάτας, κεφ. γ', 28).

87. Νεαρά 134, κεφ. 1. Βασ. 6.19.1.

εκάστοτε κείμενες διατάξεις, πού σέ ικανά σημεῖα ἦσαν ἀπαρχαιωμένες καί ἀδικες κυρίως γιά τίς ἀσθενέστερες κοινωνικές τάξεις. Ἀντιθέτως ἔδινε λύσεις πού ἀνταπεκρίνοντο στήν περί δικαίου λαϊκή ἀντίληψη καί ἦσαν συναρμοσμένες μέ τίς ἐπελθοῦσες κοινωνικές καί οἰκονομικές μεταβολές<sup>88</sup>. Κατά τόν ἴδιο τρόπο καί ὁ ἐδρεύων στήν Ἀχρίδα ἀρχιεπίσκοπος πάσης Βουλγαρίας Δημήτριος Χωματηνός (Χωματιανός)<sup>88α</sup> μέ τίς δεσποτικές διαγνώσεις του ἀπειλεῖ μέ ἀφορισμό τοὺς ἄρχοντες ἐκείνους πού θά τολμοῦσαν νά ἐπιβάλουν «κάκωσίν τινα ἢ ζημίαν» σέ παντελῶς ἀνευθύνους, οἱ ὅποιοι δέν ἦσαν ἐκούσιοι φονεῖς<sup>89</sup>. Στήν περιστολή ἐπίσης τῆς ἀδικίας ἀπέβλεπαν καί τά νομοθετικά μέτρα, πού προτείνει νά ληφθοῦν, στήν ἀπευθυνθεῖσα πρὸς τόν Ἀνδρόνικο Β΄ Παλαιολόγο «νεαρά-ἀναφορά» του, ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἀθανάσιος μέ τήν περί αὐτὸν συνοδὸ του<sup>90</sup>.

Ἡ ἐπίσημη στράτευση τοῦ κλήρου. Ἀπὸ τὴν πλευρά του ὅμως καί τὸ βυζαντινὸ κράτος ἐνώπιον τῆς διαμορφωθείσης αὐτῆς καταστάσεως, πού διέβρωνε ἐπικινδύνως τὰ θεμέλια τῆς ἰσχύος του, κατενόησε ὅτι οἱ νομοθετηθεῖσες βαρύτατες κυρώσεις κατὰ τῶν παρανομούντων δέν ἀπέφεραν καθόλου τὰ προσδοκώμενα ἀποτελέσματα. Στήν προσπάθειά του γιά τὴν ἐξυγίανση τῆς διοικήσεως καί τῆς δικαιοσύνης καί τὴν πάταξη γενικότερα τῆς διαφθορᾶς ἀπαραίτητη ἦταν καί ἡ ἐνεργὸς συμμετοχὴ τοῦ κλήρου. Ἔτσι ἰδίως ὁ Ἰουστινιανὸς μέ τὴν 86 (κεφ. 1) Νεαρά του<sup>90α</sup>, πού περιελήφθη ἀργότερα καί στὰ Βασιλικά<sup>91</sup>, παρέσχε στοὺς ἐπισκόπους τὸ πλῆρες δικαίωμα ἐποπτείας<sup>92</sup> τῶν ἀρχόντων ὅπως καί τοῦ ἐλέγχου τῶν δικαστῶν τὸσο

88. Βλ. Μεν. Τουρτόγλου, Παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς φερομένης ὡς «νεαράς» τοῦ Ἀνδρόνικου Β΄ Παλαιολόγου, *Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τ. 70, ἐν Ἀθήναις 1995, σ. 84-88.

88α. Ἡ ὀρθὴ μορφή τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀρχιεπισκόπου εἶναι «Χωματηνός» κατὰ τὸν Καθ. Α. Καμπύλη. Βλ. σχετικῶς Ι. Καραγιαννοπούλου, Βυζαντινὰ Σύμμεικτα II (Ἡ διάκριση τῶν νομοθετημάτων κατὰ τὸν Δ. Χωματηνόν), «Βυζαντικά», τ. 10, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 249, σημ. 1.

89. Βλ. Μεν. Τουρτόγλου, Τὸ φονικὸν καί ἡ ἀποζημίωσις τοῦ παθόντος, Ἀθῆναι 1960, σ. 74-75.

90. Βλ., ἰδίως τὰ κεφάλαια α', δ' καί ε' τῆς «νεαράς-ἀναφοράς» (Ζέπων J. G-R, τ. 1, σ. 533 ἐπ.).

90α. Πρβλ. καί Α. Χριστοφίλοπούλου, Ἡ δικαιοδοσία τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων ἐπὶ ἰδιωτικῶν διαφορῶν κατὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδον, «Δίκαιον καί Ἱστορία», Ἀθῆναι 1973, σ. 245.

91. 6.22.

92. Βασ. 6.22.9. — Ἀξίζει νά σημειωθεῖ ὅτι τίς σχετικὲς μέ τίς ἐξουσίες τῶν ἐπισκόπων διατάξεις τῆς Νεαράς 86 τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀποδίδει μέ σύντομη καί ἀπλουστευμένη διατύπωση στὸ

για τις άστικές όσο και για τις ποινικές υποθέσεις. Όποιοσδήποτε δὲ θεωροῦσε ὅτι εἶχε ἀδικηθεῖ ἀπὸ τὸν ἄρχοντα ὤφειλε νὰ προσφύγει στὸν ἐπίσκοπο γιὰ νὰ κρίνει ὁ τελευταῖος ἂν πράγματι ἦσαν βάσιμες οἱ αἰτιάσεις του<sup>93</sup>. Συγχρόνως μὲ τὴν ἴδια Νεαρά ἔθεσπίσθη νὰ ἀσκειῖ τὰ καθήκοντα τοῦ συνδικαστῆ ὁ ἐπίσκοπος τῆς τοπικῆς περιφερείας, ἂν ὁ ἐνδιαφερόμενος διάδικος ὑποπευόταν τὸν ἄρχοντα-δικαστῆ καὶ εἶχε ἐπιφυλάξεις ὡς πρὸς τὴν ἀμεροληψία του<sup>94</sup>. Ἐξουσία ἀπονομῆς δικαιοσύνης ἀποκοτοῦσε ἐπίσης ὁ ἐπίσκοπος καὶ ὅταν στὴν πόλη δὲν ὑπῆρχαν ἄρχοντες, οἱ δὲ διάδικοι ἐπιθυμοῦσαν νὰ ὑποβληθοῦν στὴν κρίση του<sup>95</sup>.

Στὰ πλαίσια τῶν εὐρυτάτων ἐξουσιῶν, ποὺ παρεσχέθησαν στὸν κλῆρο, πρέπει νὰ συγκαταλεχθεῖ καὶ αὐτοκρατορικὸν («Ἰδικτον»), σὲ συνέχεια τῆς Νεαράς 8 τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἀπευθυνόμενον «τοῖς ἀπανταχοῦ γῆς θεοφιλεστάτοις ἐπισκόποις καὶ ὀσιωτάτοις πατριάρχαις», ποὺ περιελήφθη ὁμοίως στὰ Βασιλικά<sup>96</sup>. Μὲ αὐτὸ καθίσταται ὁ ἀνώτατος κλῆρος ἐπιτηρητῆς τῆς εὐνομίας κάθε περιφερείας. Ὅποιαδήποτε παρανομία τῶν ἀρχόντων ἔπρεπε νὰ καταγγέλλεται στὸν αὐτοκράτορα, ὥστε οἱ ἔνοχοι νὰ ὑποστοῦν τὶς δέουσες κυρώσεις<sup>97</sup>. Γιὰ τὴν ἐξασφάλιση δὲ τῆς δημοσιότητος τῶν νόμων καὶ τὴν καλύτερη ἐνημέρωση τῶν πολιτῶν, ὅχι μόνον οἱ νόμοι ἔπρεπε νὰ φυλάσσονται στὶς ἐκκλησίες («μετὰ τῶν ἱερῶν σκευῶν»), ἀλλὰ καὶ νὰ χαράσσονται σὲ σανίδες ἢ λίθους στὶς στοᾶς τῶν ἐκκλησιῶν κατὰ τρόπον ὥστε κάθε πολίτης νὰ ἔχει τὴν εὐχερῆ πρόσβαση πρὸς «ἀνάγνωσίν τε καὶ κτῆσιν τῶν νομοθετηθέντων».

Οἱ μνημονευθεῖσες διατάξεις τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ποὺ παρεῖχαν σημαντικότερες ἐξουσίες ἐποπτείας καὶ ἐλέγχου τῆς διοικήσεως καὶ τῆς δικαιοσύνης στὸν ἀνώτατο κλῆρο, ἐνετάχθησαν, ὅπως ἀνεφέρθη, καὶ στὴ νομοθεσία τῶν Μακεδόνων. Δὲν ἦσαν ὁμῶς καὶ οἱ μόνες οἱ ὁποῖες ἐρρύθμισαν τὸ πεδίο τῶν ἀρμοδιοτήτων τοῦ κλήρου. Σὲ

«Νομικόν» του καὶ ὁ Θεόφιλος ἐπίσκοπος Καμπανίας. Βλ. Δ. Γ κ ί ν η, Νομικὸν Θεοφίλου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων (1788), Θεσσαλονίκη 1960, σ. 20§96 καὶ σ. 237§1.

93. Βασ. 6.22.1, 4.

94. «Εἰ δὲ συμβῆ, τινὰ τῶν ἡμετέρων ὑπηκόων ἐν ὑποψία ἔχειν τὸν ἄρχοντα, κελούμεν τῷ ὀσιωτάτῳ ἐπισκόπῳ συνακροᾶσθαι τῷ λαμπροτάτῳ ἄρχοντι, ὥστε ἀμφοτέρους ἢ κατὰ φιλικὴν σύμβασιν διαλύσαι τὰ ἀμφισβητούμενα, ἢ κατὰ παρασημείωσιν ἐγγραφον, ἢ διαγνωστικῶς διακρίναι τὰ μεταξὺ τῶν δικαζομένων, καὶ τύπον δοῦναι τὸν τῷ δικαίῳ καὶ τοῖς νόμοις συμβαινόντα ὥστε μὴ καταναγκάζεσθαι τοὺς ἡμετέρους ὑπηκόους, διὰ τὰς τοιαύτας αἰτίας ἀποστῆναι τῆς ἰδίας πατρίδος». (Βασ. 6.22.2.). — Πρβλ. καὶ Β. Ο ἰ κ ο ν ο μ ἰ δ ο υ, Ἐγχειρίδιον τῆς Πολιτικῆς Δικονομίας (μετὰ πλείστον προσθηκῶν καὶ βελτιώσεων Μ. Λ ι β α δ ᾶ), ἔκδ. 7η, τ. 2, ἐν Ἀθήναις 1925, σ. 146, σημ. 5.

95. Νεαρά Ἰουστ. 86,7 = Βασ. 6.22.7.

96. 6.3.48.

97. Πρβλ. ὁμοίως καὶ «Ἰδικτον» 12 (κεφ. 2) τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

περιόδους, όπου ή κεντρική έξουσία αντιλαμβάνονταν ότι δέν μπορούσε επαρκώς ή και αδυνατούσε ν' ανταποκριθεῖ στό θεμελιώδες καθήκον της για τή διατήρηση τῆς εὐνομίας, ἐπιζητοῦσε ἀκόμη περισσότερο τή συνδρομή και τή βοήθεια τῆς Ἐκκλησίας. Ἔτσι π.χ. ἀργότερα Νεαρά τοῦ ἔτους 1080 τοῦ Νικηφόρου Βοτανειάτη<sup>98</sup> ἀναθέτει και νέα καθήκοντα ἐποπτείας ἐπὶ τῶν δημοσίων πραγμάτων και τῆς δικαιοσύνης στόν κληρο. Εἰδικότερα παρέχεται στόν οἰκουμενικό πατριάρχη ή έξουσία τῆς ἐποπτείας και τοῦ ἐλέγχου τῶν καταδικασθέντων σέ ἐξορία. Για ὅσους ἐξ αὐτῶν κρίνει ὅτι ἔχουν ἤδη ἀρκετά τιμωρηθεῖ νά εἰσηγεῖται ἀνά τετράμηνον στόν αὐτοκράτορα, ὥστε νά παύει ή ποινή τους και νά ἀνακαλοῦνται ἐκ τῆς ἐξορίας. Τέλος εἶναι ἐξόχως διαφωτιστικά και τὰ ὅσα, μεταξύ ἄλλων, ἀναφέρονται στή Μικρά Σύνοψη<sup>99</sup> περὶ τῶν καθηκόντων τοῦ πατριάρχη. Ὅτι δηλαδή ὀφείλει «ὕπερ τῆς ἀληθείας και τῆς συντηρήσεως τοῦ δικαίου και τῆς εὐσεβείας λαλεῖν ἐνώπιον βασιλέως και μὴ αἰσχύνεσθαι».

Ἀπό τὸ δέκατο τέταρτο ὅμως αἰῶνα ή συμμετοχή τῆς Ἐκκλησίας, κυρίως στόν τομέα τῆς δικαιοσύνης, βαίνει συνεχῶς ἀξανομένη. Κι' αὐτὸ ὀφείλεται στίς ἐξαιρετικές καταστάσεις πού ζοῦσε τὸ Βυζάντιο τὸν τελευταῖο καιρὸ πρὶν ἀπὸ τὴν πτώση του. Τὰ πάντα εἶχαν παραλύσει και ή διαφθορά εἶχε περιβάλλει στενότερα τὴ δικαιοσύνη. Τότε ἀκριβῶς συντελεῖται ή ὑστάτη προσπάθεια τῶν Ἀνδρονίκων, ἰδίως δὲ τοῦ Ἀνδρονίκου Γ', για τὴν ἐξυγίανση τῆς δικαιοσύνης και τὴν πάταξη τῆς διαφθορᾶς μὲ τὴ σύσταση ἀνωτάτου δικαστηρίου μὲ μικτὴ σύνθεση, ἀπὸ λαϊκοὺς και κληρικοὺς, και εὐρύτατες ἐξουσίες. Στὴν ἐπικρατοῦσα ὅμως τότε γενικὴ ἀποσύνηση ἦταν ἐπόμενο και ή ἀξιοσημείωτη αὐτὴ ἀπόπειρα νά μὴν ἐπιτύχει στοὺς στόχους της. Προϊόντος τοῦ χρόνου τὸ βυζαντινὸ κράτος συρρικνωμένο ἐδαφικά, μὲ ἄθλια οἰκονομικά και ἀπογυμνωμένο ἀπὸ θεμελιώδεις ἐξουσίες του ἀναμένει πλέον τὴν ἐπιείμενη κατάρρευσή του. Μέσα σ' αὐτὸ τὸ κλίμα τῆς σήψεως και τῆς παρακμῆς μόνον ή Ἐκκλησία ἐξακολουθεῖ, παρὰ τίς ἀδυναμίες της, νά παραμένει ὁ σταθερότερος παράγοντας πού στηρίζει τὸ δοκιμαζόμενο Βυζάντιο. Ἀργότερα, μετὰ τὴν κατάλυσή του, θά εἶναι ἐκείνη πού θά συμβάλλει ἀποφασιστικά και στὴ διάσωση τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

98. Ζέ π ω ν J. G-R, τ. 1, σ. 283 ἐπ.

99. Π, ξε'. Ζέ π ω ν J. G-R, τ. 6, σ. 499. Πρβλ. και Μ. Βλαστάρεως Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον, Π, 8. (Γ. Ράλλη - Μ. Πουλιῆ, τ. 6, ἐν Ἀθήναις 1859, σ. 429). — Νομικὸν Πρόχειρον συνταχθὲν ὑπὸ Μιχ. Φωτεινοπούλου εἰς Βουκουρέστιον 1765-1777 (Π. Ζέ π ο υ - V a l. G e o r g e s c u - Ἄ ν. Σ ι φ ω ν ι ο ῦ - Κ α ρ ᾶ π α, Ἐπετ. Κέντρου Ἐρ. Ἰστ. Ἑλλ. Δικαίου, τ. 24-26, Ἀθῆναι 1982, σ. 313).

## R É S U M É

**Infractions à la loi commises par des «hommes de pouvoir» et des agents de l'État relevées dans des textes juridiques byzantins et contribution de l'Église à l'assainissement de la justice et à la répression de la corruption**

L'exposé traite plus particulièrement de la contribution de l'Église à l'assainissement de la justice et à la répression de la corruption.

Des signes préoccupants de dégradation morale parmi les notables locaux et des cas d'enrichissement illicite chez les représentants de la loi se manifestent tout au long des mille années d'existence de l'État byzantin. Ces phénomènes affligeants n'apparurent pas soudainement durant la dernière période de l'Empire byzantin, mais ils s'accrochèrent considérablement pendant les décennies qui précédèrent la disparition de Byzance.

L'exposé fait mention des infractions les plus caractéristiques commises par des «hommes de pouvoir», notables, juges, et même certains collecteurs d'impôts, en vue d'amasser des richesses. Tous ces témoignages sont issus de textes officiels principalement législatifs. Cependant les interdictions et les lourdes sanctions visant les coupables, prévues par les ordonnances impériales ne suffirent pas à enrayer la vague d'infractions, surtout dans les provinces les plus éloignées. C'est pour cela que l'État byzantin fut amené, par les faits, à solliciter l'assistance de l'Église dans son effort d'assainissement de l'administration et de la justice et de répression de la corruption. Ainsi, certaines ordonnances impériales instituent la participation active du clergé pour garantir le respect des lois. Plus précisément, elles procurent au clergé supérieur, entre autres droits celui de surveillance et de contrôle des notables et juges. Ces droits furent d'ailleurs étendus lors des dernières années précédant la chute de l'Empire byzantin.